

Kristina Judaš

SMRTNA KAZNA U ZAGREBAČKOM GRADECU U DRUGOJ POLOVICI 15. STOLJEĆA

Kristina Judaš
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
Zagreb

UDK 343.25(497.521.2Zagreb)“14”(091)
94(497.521.2Zagreb)“14”
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 13.6.2018.
Prihvaćeno: 20.2.2019.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/90836cw51y>

Temeljem analize sačuvanih sudskih zapisa te usporedbe s rezultatima istraživanja za druga europska područja, u radu je razmotrena praksa kažnjavanja smrću u zagrebačkom Gradecu tijekom druge polovice 15. stoljeća. Utvrđena su kaznena djela za koja je predviđena sankcija bila smrt te metode egzekucije s obzirom na vrstu počinjenog djela. Analizirane su specifičnosti kaznenog procesa, ishodi postupaka i penalna politika. Ispitan je odnos između dosuđenih i u praksi stvarno provedenih smrtnih kazni, kao i jesu li sami počinitelji ili pripadnici zajednice imali, i ako jesu koliki, utjecaj na odluke gradskog suda.

Ključne riječi: Zagreb, srednji vijek, zločin, smrtna kazna, kazneno pravo

Uvod

Kazna i kažnjavanje multidimenzionalan su i univerzalan fenomen ljudskoga postojanja prisutan kroz cjelokupnu povijest čovječanstva. Od instinktivnih individualnih reakcija na ekscenčna ponašanja pojedinaca u primitivnim ljudskim zajednicama, preko običajima ustaljenih oblika društveno odobrenog reagiranja do suvremenih kaznenopravnih sankcija, upotreba kazne predstavljala je osnovni mehanizam za osiguravanje reda i pravednosti te zaštitu članova pojedinih društvenih zajednica u odnosu na okolinu.¹ U svojoj suštini kazna predstavlja društvenu reakciju protiv kriminaliteta kao opasnog asocijalnog ponašanja kroz prisilno oduzimanje ili ograničavanje sloboda i prava, istovremeno predstavljajući i opće moralnu osudu

¹ O evoluciji kazne vidi: A. Warren Stearns, *The Evolution of Punishment*, *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931-1951), god. 27, br. 2, Chicago 1936., str. 219-230; Željko Horvatić i dr., *Kazneno pravo: opći dio*, Zagreb 2016.

te socijalno-etički prijekor koje društvo upućuje delikventu zbog učinjenog kaznenog djela. Primjena kazne za svrhu ima dokazivanje ozbiljnosti prijetnje i odvraćanje počinitelja pojedinog zločina, ali i drugih potencijalnih počinitelja od kažnjivog ponašanja.² Ta preventivna funkcija kazne posebno je dolazila do izražaja u europskim srednjovjekovnim kaznenopravnim sustavima.³ Naime, diljem srednjovjekovne kontinentalne Europe od 12. do 16. stoljeća prevencija zločina nametnula se kao prioritet pa je u ovome razdoblju primjetan značajan porast onih oblika kažnjavanja koji su svojom oštrinom i spektakularnošću služile kao idealno sredstvo odvraćanja od zločina.⁴ Riječ je, dakako, o tjelesnim kaznama i smrtnoj kazni. Dok su tjelesne kazne imale svrhu odvratiti počinitelja od recidivizma, ili ga sakaćenjem onemogućiti da ponovi djelo, smrtna kazna bila je krajnja mjera društvene obrane, vođena idejom da su neki zločini toliko nečuveni za društvo da je zadovoljenje pravde moguće jedino kroz lišavanje počinitelja onoga najvrjednijega što posjeduje – vlastitoga života. Smrtna kazna bila je učinkovito sredstvo demonstracije sudske moći i upečatljiv primjer borbe vlasti protiv grijeha, a naizgled brutalna i često krvava, a ponekad i spektakularna javna pogubljenja trebala su zastrašiti prisutnu javnost odašiljući snažnu poruku onima u zajednici koji su i sami razmišljali o počinjenju kaznenoga djela.⁵

Do 15. stoljeća smrt je postala uobičajena kazna za recidiviste i one koji su najteže zgriješili protiv javnog ili seksualnog morala.⁶ Međutim, suprotno Foucaultovu viđenju da su srednjovjekovne kazne bile usmjerene pretežno na osuđenikovo tijelo i da, jednom dosuđene, više nisu bile podložne promjeni,⁷ dosadašnja istraživanja sugeriraju da je većina procesuiranih osoba u srednjem vijeku bila osuđena na novčanu kaznu⁸ te da su se lokalne vlasti suzdržavale od upotrebe smrtne kazne,⁹ koja bi nerijetko naknadno bila zamijenjena izgonom, a u nekim regijama i visokom novčanom kaznom ili obvezom odlaska na hodočašće.¹⁰ Jesu li ove pretpostavke vrijedile i u najvažnijem urbanom središtu srednjovjekovne Slavonije? Kada je lokalna vlast pribjegavala smrtnoj kazni i je li bila čvrsta u njezinom provođenju? Koliko su česta bila spektakularna javna pogubljenja u srednjovjekovnom Zagrebu?

² Larry Alexander, Kimberly K. Ferzan i Stephen J. Morse. *Crime and Culpability: a Theory of Criminal Law*, Leiden 2009., str. 4.

³ Jos Monballyu, *Six centuries of criminal law: history of criminal law in the southern Netherlands and Belgium (1400-2000)*, Leiden – Boston 2014., str. 115.

⁴ Paul Friedland, *Seeing justice done: the age of spectacular capital punishment in France*, Oxford 2012., str. 57.

⁵ Esther Cohen, Symbols of culpability and the universal language of justice: The ritual of public executions in late medieval Europe, *History of European Ideas*, sv. 11, br. 1-6, Oxford 1989., str. 407-416.

⁶ Trevor Dean, *Crime in medieval Europe 1200-1550*, Harlow, New York 2001., str. 125.

⁷ Michael Foucault, *Discipline and punish: the birth of the prison*, 2. izd., New York 1995.

⁸ Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 130.

⁹ Jason P. Coy, *Strangers and misfits: banishment, social control, and authority in early modern Germany*, Leiden – Boston 2008., str. 27.

¹⁰ Trisha Olson, The Medieval Blood Sanction and the Divine Beneficence of Pain: 1100-1450, *Journal of Law and Religion*, vol. 22, br. 1, Cambridge 2006., str. 63-64.

U relativno brojnim radovima o povijesti srednjovjekovnoga Zagreba,¹¹ istraživa-njima iz područja kaznenoga i procesnoga prava¹² te povijesti kriminaliteta u zagrebačkom Gradecu¹³ smrtna kazna dosad se provlačila tek kao marginalna tema, pa su mnogi aspekti ovog oblika kažnjavanja ostali nejasni. S druge strane, sačuvana izvorna građa u obliku sudskih zapisa za razdoblje od 1355. do 1526. godine¹⁴ eliminira svako daljnje opravdanje da se ovoj temi ne posveti dužna pozornost. S obzirom na to da je spomenuta građa monumentalna i da obuhvaća sudske pozive i presude kroz gotovo dvjesto godina, nemoguće je ovim radom obuhvatiti cjelokupni materijal. Stoga je u središtu našega zanimanja praksa kažnjavanja smrću u zagrebačkom Gradecu u drugoj polovici 15. stoljeća. Naime, u tom razdoblju zapisi su najopširnije vođeni i sačuvani su u kontinuitetu pa pružaju i potpuniji uvid u tada već ustaljene mehanizme djelovanja prema neprihvatljivim oblicima ponašanja. Temeljna pitanja na koja se osvrće ovaj rad odnose se na pravne okvire na kojima je gradski sud temeljio svoje odluke, utvrđivanje postojećih metoda egzekucije i kaznenih djela koja su podrazumijevala najstrožu sankciju te na sudski postupak i implementaciju smrtno kazne.

Provedena analiza obuhvatila je 62 sudska procesa provedena u razdoblju od 1451. do 1500. godine. Promatrani su samo oni procesi u kojima je smrtna osuda eksplicitno spomenuta, odnosno slučajevi u kojima su okrivljeni zaista osuđeni na smrt, zatim oni gdje su trebali biti osuđeni na smrt da bi im u konačnici kazna bila

¹¹ Za opće preglede povijesti Zagreb, usp. Vladimir Bedenko, *Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb 1989.; Lelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, 3. dopunjeno izd., Zagreb 1988.; *Povijest grada Zagreba: Od prethistorije do 1918.*, ur. Slavko Goldstein – Ivo Goldstein, knj. 1, Zagreb 2012.; Rudolf Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb 1992.; Ivan Kampuš i Igor Karaman, *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Zagreb 1994.; *Zagrebački Gradec: 1242. – 1850.*, ur. Ivan Kampuš, Zagreb 1994.; Nada Klaić, *Povijest Zagreba: Zagreb u srednjem vijeku*, knj. 1, Zagreb 1982.; Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb 1981.

¹² Magdalena Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba (13.-16. stoljeće)*, Zagreb 1998.; ista, *Kazneno i procesno pravo Zlatne bule*, u: *Zagrebački Gradec 1242-1850*, str. 75-84; ista, *O običajnom pravu zagrebačkog Gradeca (1242-1526)*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 3, Rijeka 1983., str. 133-147; ista, *Tko su bili maiores civitatis (oko pitanja sudskih instancija u zagrebačkom Gradecu)*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 56, br. 2-3, Zagreb 2006., str. 273-292; Lujo Margetić, *Kažnjavanje ubojstva u zagrebačkom Gradecu*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, sv. 57, br. 1, Zagreb 2002., str. 117-130; isti, *Neka pitanja u svezi sa Zlatnom bulom Bele IV. (1242)*, u: *Zagrebački Gradec 1242-1850*, str. 61-73; isti, *O pravnoj povijesti zagrebačkog Gradeca*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 57, br. 4-5, Zagreb 2007., str. 711-725; isti, *O sudskom postupku u zagrebačkom Gradecu u XIII. i XIV. stoljeću*, *Rad HAZU*, knj. 471, Zagreb 1995., str. 23-52.

¹³ Marija Filipović, *Zločin u kasnom srednjem vijeku. Sudski kriminalni spisi Gradeca 1450.-1455.*, *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti "Ivan Lučić-Lucius"*, Zagreb 2006., str. 47-88; Martina Findrik, *Vještarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu od 13. do prve polovice 16. stoljeća* (diplomski rad), Zagreb 2013.; Petra Horvatinović, *Žene u sudskim spisima zagrebačkog Gradeca u kasnom srednjem vijeku* (diplomski rad), Zagreb 2013.; Kristina Judaš, *Nasilni zločini protiv osoba u sudskim spisima zagrebačkog Gradeca u kasnom srednjem vijeku* (diplomski rad), Zagreb 2013.

¹⁴ Ivan Krstitelj Tkalcic, *Povijestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. Knjige sudbenih poziva i presuda* (dalje: MCZ), sv. 4-8, Zagreb 1897.-1902.

ublažena ili oproštena te oni u kojima je dosuđena druga kazna uz izrečenu prijetnju smrtnom kaznom u slučaju kršenja određenih uvjeta ili recidivizma. U istom razdoblju evidentiran je i značajan broj postupaka pokrenutih zbog krađa, prijevare te zločina protiv seksualnog morala u kojima su počinitelji mahom osuđeni na izgon iz grada, a u slučaju povratka im je izrečena prijetnja u formuli *juxta sua demerita penam quam demeruerit consequetur*,¹⁵ pri čemu se sud često poziva na *juxta contenta privilegii communis*,¹⁶ odnosno *justicia secundum consuetudinem civitatis*.¹⁷ Slične formule javljaju se i u procesima u kojima je smrtna kazna izriječkom spomenuta pa možemo pretpostaviti da se i ovdje upućena prijetnja odnosila na smrtnu kaznu. Ipak, imajući na umu da su u srednjovjekovnoj sudskoj praksi postojale razne iznimke, ovi procesi su izostavljeni iz naše analize.

Smrtna kazna u kaznenom pravu zagrebačkog Gradeca

Da je smrtna kazna bila jedan od elementa kaznene politike Gradeca, svjedoči već njegov privilegij iz 1242. godine,¹⁸ kojim je kralj Bela IV. Gradecu dodijelio status slobodnoga kraljevskog grada sa znatnom administrativno-pravnom autonomijom, odnosno pravom na izbor suca i gradskog magistrata, trgovanje i održavanje sajmovi, raspolaganje imovinom u slučaju smrti te oslobođanjem od plaćanja carine.¹⁹ Ovaj privilegij, s neznatnim izmjenama teksta 1266. godine,²⁰ bio je najopsežniji od svih vladarevih privilegija izdanih slavonskim gradovima i jedini sadržava čitav popis normi kaznenog i procesnog prava, koje su u težnji za stvaranjem jakog trgovačkog središta onog doba trebale poslužiti kao učinkovito sredstvo uspješnog funkcioniranja gradskog tržišta i jamstvo pravne sigurnosti.²¹ U skladu s politikom brzog uzdizanja gradskog tržišta, norme kaznenog i procesnog prava zapremaju značajan dio teksta privilegija, a sadrže popis delikata za koje propisuju drastično visoke kazne. U pravilu se radi o novčanim kaznama, no privilegij predviđa i dvije nenovčane kazne. Prva je bila kazna izгона iz grada za trostruke recidiviste, kombinirana s konfiskacijom njihove imovine, a druga je bilo "uzimanje osvete", odnosno smrtna kazna za ubojstvo s predumišljajem.²²

¹⁵ MCZ VII, str. 41.

¹⁶ MCZ VII, str. 19.

¹⁷ MCZ VII, str. 146.

¹⁸ MCZ I, dok. 18, str. 15-18; prijevod na hrvatski jezik vidi u: Josip Barbarić, *Diplomatičko značenje Zlatne bule*, u: *Zlatna bula 1242-1992*, ur. Zlatko Stublić, Zagreb 1992., str. 12-14; Klaić, *Zagreb*, str. 77-81; Lujo Margetić – Magdalena Apostolova Maršavelski, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo: vrela s komentarom*, Zagreb, 1990., str. 62-67.

¹⁹ Mirjana Matijević Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb 2014., str. 145.

²⁰ MCZ I, dok. 49, str. 40-44.

²¹ Apostolova Maršavelski, *Kazneno i procesno pravo Zlatne bule*, str. 75; Igor Vuletić, *Kazneni postupak zagrebačkog Gradeca kao primjer akuzatornog kaznenog postupka srednjovjekovne Hrvatske*, *Pravni vjesnik*, sv. 25, br. 1, Osijek 2009., str. 81.

²² Apostolova Maršavelski, *Kazneno i procesno pravo Zlatne bule*, str. 79; ista, *O običajnom pravu*, str. 138.

Privilegijem je također utvrđena isključiva formalna nadležnost gradskog suda za građane i sve ostale naseljenike općine, koji su pred njim formalno imali ista prava, a gradski sud bio je nadležan za sva djela počinjena na gradskom teritoriju. Materijalna nadležnost suda protezala se na sve delikte predviđene odredbama privilegija, dakle obuhvaćala je u sebi i tzv. *ius gladii*.²³ Međutim, s razvojem grada odredbe privilegija postale su nedostatne, a sve nastale praznine gradski sud je ispunjavao običajnopравnim putem i sudskom praksom.²⁴ Sudski zapisi otkrivaju nam da je u kasnijoj praksi gradski sud proširio svoje ovlasti i kada je riječ o izricanju smrtne kazne, koja je postala uobičajena sankcija za sve koji su počinili najteže zločine protiv osoba, imovine, ćudoređa i morala te javne vlasti. U kategoriji zločina protiv osoba to su zločini ubojstva s predumišljajem (*interfectio, homicidium*), pobačaj (*jugulatio*) i čedomorstvo (*infanticidium*), silovanje (*raptio*), trovanje i čaranje (*maleficium, incantatio, inpocinacio, sortilegium...*).²⁵ Najteže zločine protiv imovine činili su krađa (*furtinimum, furtum, subtrahio*), čuvanje ukradenih stvari (*conservatio furti rerum*), oskvrnjivanje crkve (*sacrilegium*), pljačka (*spoliatio*), provala (*irruere*), palež (*combustio*), prijevara (*deceptio*) i krivotvorenje (*falsitas*). Zločini protiv morala koji su podliježali smrtnoj kazni bili su preljub (*adulterium*) i prostitucija (*meretricium*). Najozbiljnijim zločinom protiv vlasti smatrala se izdaja, u što se ubrajalo i krivotvorenje novca.²⁶

U širem kontekstu, riječ je o popisu delikata koje su srednjovjekovni organi vlasti već tradicionalno smatrali toliko ozbiljnima da su se odlučivali na kažnjavanje njihovih počinitelja lišavanjem života. Naime, upotreba smrtne kazne za osiguravanje reda i pravednosti nije srednjovjekovni fenomen, već se radi o mehanizmu društvene obrane prisutnom već u prvim, primitivnim zajednicama. Motivirana potrebom osiguravanja zaštite članova pojedinih društvenih zajednica, smrtna kazna svoj izvor ima u nesmrtnoj odmazdi, ali i u talionskom načelu, prisutnom već u Hamurabijevom zakonu, po kojem je za ostvarivanje pravde dozvoljena recipročna upotreba nasilja i pravo žrtve na nanošenje adekvatne štete osobi koja je svojim nasilnim djelovanjem njoj nanijela štetu.²⁷ Ovaj koncept ponovno će se pojaviti i u Starom zavjetu koji zapovijeda smrtnu kaznu za 36 različitih djela,²⁸ među kojima su uboj-

²³ Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba*, str. 22; Vuletić, *Kazneni postupak zagrebačkog Gradeca*, str. 81.

²⁴ Apostolova Maršavelski, *O običajnom pravu*, str. 136.

²⁵ Više o terminima koji se javljaju u izvorima vidi u: Findrik, *Vještičarenje i čarobnjaštvo*, str. 33-34.

²⁶ Kategorizacija zločina izrađena prema: Esther Cohen, *Patterns of Crime in Fourteenth-Century Paris, French Historical Studies*, god. 11, br. 3, Durham 1980., str. 316; Filipović, *Zločin u kasnom srednjem vijeku*, str. 61-62.

²⁷ Damir Karbić, Tanka granica pravde i osvete, reda i nereda. Vražda i institucionalizirano nasilje u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, u: *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*, ur. Suzana Miljan, Zagreb 2009., str. 65-66; Bartul Marušić, *Teorijski prijevori oko opravdanosti smrtne kazne*, *Pravnik*, sv. 50, br. 100, Zagreb 2016., str. 75.

²⁸ Mitchel P. Roth, *Crime and punishment: a history of the criminal justice system*, Belmont 2011., str. 7.

stvo, incest, preljub, silovanje i čaranje.²⁹ U antičkoj Grčkoj smrtna kazna prvotno se shvaćala kao dužnost osvete koju trebaju izvršiti potomci žrtve, da bi s vremenom poprimila i političko obilježje³⁰ pa su u skladu s Platonovom idejom smrtne kazne kao korisnog sredstva za "čišćenje" i zaštitu zajednice od najopasnijih kriminalaca³¹ osim ubojstva rođaka smrću bili kažnjavani i zločini koji su pogađali opću dobrobit zajednice, što je uključivalo izdaju i sakrilegij, a posebno recidiviste.³² Rimsko pravo također je poznavalo smrtnu kaznu u obliku obiteljske osvete, a javna vlast smrću je kažnjavala zločine koji su se smatrali javnom izdajom, ali i primjerice krivovjerje, ubojstvo, palež, krađu stoke ili uroda, krivotvorenje novca i prijevaru,³³ da bi s vladavinom kršćanskih careva smrću bili kažnjavani i preljub te incest.³⁴ Nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva na europskom kontinentu postupno su u prvi plan dolazile regionalne i lokalne posebnosti iz kojih su pojedine sredine izgradile vlastite kaznene sustave i praksu utemeljene na običajnom pravu. Usprkos očitim razlikama, diljem srednjovjekovne zapadne i srednje Europe i dalje je postojalo zajedničko shvaćanje temeljnih načela pravde.³⁵ Tako su, kada se radilo o djelima kao što su pobune i zavjere, izdaja, hereza, vještičarenje i čarobnjaštvo, ubojstvo, trovanje, čedomorstvo, palež, pljačka, teška krađa, krivotvorenje te povrede seksualnog morala, nadležne vlasti dijelile stajalište proizašlo iz rimskih, germanskih i biblijskih izvora da ista trebaju biti sankcionirana smrtnom kaznom. Slijedom navedenoga, razvidno je da ni tijela javne vlasti u Gradecu nisu proizvoljno povrh privilegija odredila koji će delikti biti kažnjivi smrću, već su se oslanjala na postojeće običajnopravne norme koje je dobrim dijelom moguće iščitati iz sačuvanih sudskih zapisa.

Međutim, različita rješenja u sudskoj praksi ovaj posao nerijetko otežavaju. Stoga kao oslonac mogu poslužiti drugi sačuvani pravni izvori s Gradecu bliskih područja. U tom kontekstu od značajne su pomoći kaznene odredbe koje nalazimo u Iločkom statutu iz 1525. godine³⁶ jer ovaj zbornik pravnih odredbi donosi odredbe koje su vrijedile u tavernikalnim gradovima, a kojima je pripadao i Gradec. Slične kaznenopravne odredbe sadrži i nešto stariji *Ofner Stadtrecht*, pravna knjiga srednjovjekovnog Budima sastavljena početkom 15. stoljeća u skladu s magdeburškim

²⁹ Vidi: Izl 21,12 (ubojstvo), Lev 20, 10-12,14 (incest i preljub), Lev 20,27 i 22,18 (čaranje), Pnz 22, 22-27 (preljub i silovanje).

³⁰ Luka Tomašević, Crkva i smrtna kazna, *Crkva u svijetu*, sv. 37, br. 3, Split 2002., str. 281-282.

³¹ O Platonovim stavovima o svrsi kažnjavanja i smrtnoj kazni više vidi u: Martin Birnbach, *The Criminal Jurisprudence of Plato's Laws*, *Journal of Legal Education*, sv. 14, br. 2, Durham 1961., str. 191-211; Virginia Hunter, *Crime and Criminal in Plato's Laws*, *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada*, sv. 9, br. 1, Toronto 2009., str. 1-19.

³² Roth, *Crime and Punishment*, str. 11.

³³ Monballyu, *Six centuries of criminal law*, str. 29; Tomašević, *Crkva i smrtna kazna*, str. 282.

³⁴ Roth, *Crime and Punishment*, str. 17.

³⁵ Friedland, *Seeing justice done*, str. 37-38.

³⁶ Rudolf Schmidt, *Statut grada Iloka iz godine 1525*. (dalje: *Iločki statut*), *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, sv. 12, Zagreb 1938.

pravom.³⁷ Norme ove pravne knjige morale su biti dobro poznate i u Gradecu, gradu s brojnim njemačkim doseljenicima te jakim trgovačkim vezama.³⁸ Ako se tijela javne vlasti i nisu neposredno oslanjala na ovaj pravni zbornik, rješenja promatranih sudskih procesa ukazuju na to da su se pretežno vodile istim načelima.

Metode egzekucije prema tipu zločina

U srednjem vijeku postojala je, dakle, prilično jasna predodžba zločina koji trebaju biti kažnjavani smrtnom kaznom. Međutim, ni svi ovi delikti nisu bili percipirani jednako, stoga su i oblici smrtne kazne varirali s obzirom na status počinitelja, prirodu zločina, olakotne ili otegotne okolnosti te poruku koja je trebala biti odaslana. Javna pogubljenja tako su često bila prigoda za nanošenje znatne količine boli i patnje počinitelju, što je posebno dolazilo do izražaja u njemačkim zemljama gdje su osuđenici nerijetko bili podvrgnuti komadanju tijela užarenim klijestima ili lomljenju tijela na kotaču.³⁹ Javna pogubljenja bila su zamršeni rituali koji su se sastojali od iskupljenja i ispaštanja osuđenika za počinjeno djelo, demonstracije autoriteta vlasti u upravljanju pravdom te upozorenja drugima.⁴⁰ Kada se radilo o dugim i bolnim pogubljenjima, cilj vlasti nije bio samo osvetiti se počinitelju nametanjem maksimalne agonije, već je svrha bila spektakularnim pogubljenjem prikazati punu moć zakona svim promatračima i odvratiti ih od namjere da i sami počine zločin.

Najčešće metode egzekucije u srednjovjekovnoj Europi bile su vješanje, odrublivanje glave i spaljivanje na lomači. Vrlo općenito, vješanje je bilo rezervirano za krađe, odrublivanje glave za ubojice, a spaljivanje na lomači za one zločine koji su zahtijevali ekstremnu purifikaciju potpunim uništenjem počiniteljeva tijela, odnosno za čaranje, palež, incest i čedomorstvo.⁴¹ Uz ova zajednička obilježja postojale su i stanovite razlike u lokalnim i regionalnim običajima. Primjerice, većina običajnih zakona u srednjovjekovnoj Francuskoj propisivala je vješanje za ubojice, no u jugozapadnom dijelu običaji su nalagali da ih se žive zakopa s njihovim žrtvama. U nekim francuskim regijama krivotvoritelji su bili kažnjavani sakaćenjem, a u drugima vješani.⁴² U srednjovjekovnoj Engleskoj vješanje je bilo uobičajena kazna, no

³⁷ Martyn C. Rady, *Medieval Buda: A Study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, New York 1985., str. 43-54.

³⁸ Više o Nijemcima u zagrebačkom Gradecu vidi u: Vladimir Bedenko, Društvo i prostor srednjovjekovnog Gradeca, u: *Zagrebački Gradec 1242-1850*, str. 37-49; Karolina Kanižaj, Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, ur. Goran Beus Richembergh, Zagreb 1994., str. 53-62; Bruno Škreblin, Etničke i političke skupine u srednjovjekovnom gradu: Primjer gradečkih lingui, *Povijesni prilozi*, god. 27, br. 35, Zagreb 2008., str. 91-148; Isti, Nijemci na Gradecu sredinom i u drugoj polovini 15. stoljeća, *Godišnjak njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, sv. 17, Osijek 2010., str. 33-54.

³⁹ Cohen, *Symbols of culpability*, str. 408-410.

⁴⁰ Friedland, *Seeing justice done*, str. 37; Joanna C. Vitiello, *Public justice and the criminal trial in late medieval Italy: Reggio Emilia in the Visconti age*, Leiden 2016., str. 173.

⁴¹ Cohen, *Symbols of culpability*, str. 410.

⁴² Friedland, *Seeing justice done*, str. 57.

počinitelji zločina koji su se smatrali izdajom bili bi užadi privezani za konja i tako vučeni do gradskih vješala, dok su žene bile spaljivane. Jedan od najvažnijih izvora njemačkoga srednjovjekovnog prava, *Sachsenspiegel*, pak za ubojice, izdajice, piromane i kradljivce koji bi okrali mlin ili crkvu propisuje smrtnu kaznu lomljenjem na kotaču.⁴³ Na odabir metode egzekucije u određenoj mjeri utjecali su i društveni status i spol pa je odrubljivanje glave bilo rezervirano i za osobe višega statusa, dok su žene primjerice rijetko bivale obješene.⁴⁴

Kada je riječ o metodama egzekucije u Gradecu, privilegij iz 1242. godine ne pruža nikakve informacije, no do druge polovice 15. stoljeća postojao je dobro razvijeni sustav unutar kojega su pojedine metode egzekucije bile rezervirane za određeni tip zločina. To se može iščitati iz sačuvanih sudskih zapisa, koji gotovo bez iznimke otkrivaju metode pogubljenja za pojedine tipove zločina⁴⁵ i uglavnom se podudaraju s odredbama Iločkoga statuta i *Stadtrecht*. Kao i drugdje u srednjovjekovnoj Europi, i ovdje su dominantne metode egzekucije bile vješanje, odrubljivanje glave te spaljivanje na lomači.

Smrtna kazna vješanjem spominje se u više od polovice sudskih procesa, točnije u njih 35 od 62. Vješanje je primarno bilo predviđeno za kaznena djela krađe (*furticinium*, *furtum*, *subtrahio*), čuvanja ukradenih stvari (*conservatio furti rerum*) i krađe svetih stvari (*sacrilegium*). U promatranome razdoblju u Gradecu krađe su bile daleko najčešći delikt kažnjiv smrću. Međutim, kako se smrtna kazna se spominje tek u 25 postupaka vođenih zbog krađe, što je otprilike 20 % od ukupnog broja procesa ove vrste, izvjesno je da je gradski sud prepoznavao različite kategorije krađe te donosio presude uzimajući u obzir vrijednost ukradenih stvari i broj počinjenih djela.⁴⁶ Tako su se u nedostatku dokaza optuženi mogli opravdati vlastitom i prisegom određenog broja prisežnika. No kada je krivnja bila utvrđena, gradski sud bi u lakšim slučajevima osuđenika kaznio odsijecanjem uha ili izgonom, dok su najteže krađe za posljedicu nosile smrt. Ilustracije radi, 1453. godine je Pavao, sin Martina Kusarenića, morao s troje prisegnuti da nije ukrao 9 pensa rataru Klementu.⁴⁷ Dvije godine kasnije neki Toma je otkriven u krađi pamuka, zbog čega je protjeran iz grada i s gradskog teritorija.⁴⁸ S druge strane, u listopadu 1465. godine stanoviti Ivan, sin Antuna iz Bovića, otkriven je u krađi 32 zlatna forinta od Andrije Šimunića, i to nakon što su mu već odsječena oba uha zbog prethodnih krađa. Stoga su sudac i jurati presudili da ga se objesi na gradskim vješalima.⁴⁹ Stupnjevanje krađe nalazimo i u

⁴³ Olson, *The Medieval Blood Sanction*, str. 69.

⁴⁴ Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 124; Olson, *The Medieval Blood Sanction*, str. 117.

⁴⁵ Od 62 promatrana sudska procesa u razdoblju od 1451. do 1500. godine, način na koji je smrtna kazna trebala biti provedena nije poznat u samo dva procesa – jednom pokrenutom zbog krađe (MCZ VII, str. 16-17) te jednom zbog čaranja (MCZ VII, str. 443).

⁴⁶ Ovakva praksa bila je prisutna primjerice u talijanskim gradovima u srednjem vijeku, više vidi u: Trevor Dean, *Crime and justice in late medieval Italy*, Cambridge 2007., str. 182.

⁴⁷ MCZ VII, str. 58-59.

⁴⁸ MCZ VII, str. 98.

⁴⁹ MCZ VII, str. 286.

Iločkom statutu, koji raspoznaje krađe u vrijednosti od pola, jednoga, dva ili tri te četiri forinta.⁵⁰ U prva dva slučaja propisana kazna bila je šibanje na sramotnom stupu, odnosno izgon za krađe u vrijednosti do jednoga forinta. Za krađe od dva ili tri forinta bilo je propisano odsijecanje jednoga uha, dok je smrtna kazna vješanjem bila predviđena za krađe u vrijednosti četiri i više forinta.⁵¹ Budimski *Stadtrecht* također raspoznaje krađe u vrijednosti četvrt marke, do jedne marke i više od jedne marke. Za prve također propisuje odsijecanje uha, dok za dokazanu veliku krađu iznad četvrt marke propisuje smrtnu kaznu vješanjem.⁵² U sudskim zapisima zagrebačkog Gradeca vrijednost ukradenih stvari tek je iznimno naznačena, kao u gore spomenutom postupku Andrije Šimunića protiv Ivana. Međutim, ukradena imovina u pravilu svjedoči sama za sebe. Tako je 1452. godine smrtnu kaznu vješanjem pretrpio neki Valentin iz Beleca jer je uhvaćen u krađi novca, konja i drugih stvari od Martina Rejhebara i njegovih slugu,⁵³ a 1463. godine na isti način pogubljen je Dionizije iz Biškupovca zbog krađe četiri goveda, pluga i drugih stvari.⁵⁴ Na smrtnu kaznu vješanjem osuđen je i Ivan zvan Jancek 1473. godine zbog krađe konja od staretinara Pavla.⁵⁵ S druge strane, 1488. godine Mihael, sin Grgura Sirovića iz Vugrovca, provalio je u noći u dućan kramara Marka i ukrao mu stvari i trgovačku robu *in valore magne quantitatis*. Unatoč tome jurati su presudili da mu zbog takvog ekscesa treba odsjeći oba uha i izbaciti ga s gradskog teritorija, a ako se ubuduće na njemu pojavi treba biti obješen.⁵⁶ Ovakva izričita prijetnja smrtnom kaznom vješanja u slučaju kršenja zabrane pojavljivanja u gradu izrečena je 1494. godine i nekom Blažu iz Sv. Klare koji je na mukama priznao da je ukrao žensku odjeću od ratara Jurja, građanina Gradeca. Mlinar Toma trebao je u roku 15 dana prisegnuti s troje da nije krao s Blažem niti zna za krađu da bi mogao biti oslobođen, odnosno da bi ga stigla ista kazna kao Blaža ako ne prisegne.⁵⁷ Osim vrijednosti ukradene imovine, prilikom određivanja kazne za počinjenu krađu gradski sud je uzimao u obzir i broj počinjenih djela. Primjerice, kada je 1475. godine Blaž, sin Kirina s gradskog teritorija, bio otkriven u krađi nekih stvari i novca u Jastrebarskom, a zatim i od Ilije, prebendara zagrebačke crkve, u njegovom civilnom domu, te konačno od drugih građana, osuđen je na kaznu vješanjem prvi nadolazeći petak.⁵⁸ Petar, sin Tome Burga podno Okića, 1492. godine najprije je u kupalištu ukrao jedan pojas s vrećicom u kojoj je bio forint i 20 denara,

⁵⁰ Forinti su se počeli kovati za vrijeme Karla I. Roberta, oko 1325. godine, a jedan forint vrijedio je četiri marke. Vidi: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV, 1490-1526*, prir. Péter Banyo – Martyn Rady, Budapest 2012., str. 448.

⁵¹ *Iločki statut*, knj. III, gl. 50-53.

⁵² *Das Ofner Stadtrecht: Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn* (dalje: OSt.), prir. Karl Mollay, Monumenta Historica Budapestinensia, sv. 1, Budapest 1959., cap. 262-265, str. 147-148.

⁵³ MCZ VII, str. 39.

⁵⁴ MCZ VII, str. 239.

⁵⁵ MCZ VII, str. 426-427.

⁵⁶ MCZ VIII, str. 55.

⁵⁷ MCZ VIII, str. 97.

⁵⁸ MCZ VII, str. 442.

zatim kapu od kuninog krzna, te briačev prsten i mač jednog svećenika. U Šoštar-skoj vesi ukrao je pak tri goveđe kože, a vrlo brzo je i u domu Lovre Spacija ukrao dvije ženske i jednu mušku tuniku, kape, vreće, noževe i drugo. Potom je ukradene goveđe kože pokušao prodati postolarima Klementu i Andreju *Chranczu*, no oni su posumnjali i priveli Petra pravdi. Budući da je Petar priznao sva djela, presuđeno mu je da zbog istih treba biti obješen na gradskim vješalima.⁵⁹

Čuvanje ukradenih stvari i sakrilegij, odnosno oskvrnjivanje crkvi i krađa svetih stvari smatrali su se zasebnim djelima. U drugoj polovici 15. stoljeća zabilježena su dva, iako povezana, procesa vođena protiv osoba koje su čuvale ukradenu imovinu. Doroteja, supruga postolara Franje i kći pokojnoga građanina Hrvojevića, otkrivena je 1462. godine u čuvanju košulja, a zatim je otkriven i zvonar Pavao u čuvanju košulja, ručnika i prstenja koje je građanin Demetrije ukrao iz škrinje svoga oca Dionizija Ribara.⁶⁰ Zbog toga su oboje prvotno trebali biti obješeni, no u konačnici su bili pomilovani, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

U promatranome razdoblju zabilježena su tri procesa pokrenuta zbog sakrilegija, iako se zapravo radilo o jednom kaznenom djelu. U travnju 1457. najprije se pred sudom našao Mihael, koji je bio lovac "gospodina Heninga", gospodara Susedgrada, jer je s nekim zlotvorom Matijom uhvaćen u svetogrđu i pljačkanju stvari – kaleža i novca – iz crkve sv. Lovre. Svoje djelo Mihael je priznao pred sudom, zbog čega je obješen na gradskim vješalima.⁶¹ Istoga dana pred sud je doveden i Matija jer je noću kriomice sa suradnicima provalio u crkvu sv. Lovre, ali i u druge crkve te ukrao kaleže, križeve, novac i prstenje. Matija je također osuđen na smrtnu kaznu vješanjem, no kako ga jurati nisu zgrabili jer je pobjegao, odlučeno je da će bez ikakve milosti pretrpjeti spomenutu kaznu ako se vrati na gradski teritorij.⁶² Konačno, procesuirane su i Matijina majka Agata, sestra Elizabeta i supruga Klara jer su sudjelovale u krađi predmeta iz crkve sv. Lovre, odnosno znale su za Matijine radnje. Stoga su i one trebale biti obješene, no sud im se toliko smilovao da ih je odlučio sramotno izbaciti iz grada, ali uz prijetnju zasluženom kaznom ako bi bile viđene u gradu.⁶³ Bez obzira na konačne ishode ovih postupaka, gradski sud prvotno je odredio smrtnu kaznu vješanjem prema svih pet optuženika, pri čemu je u prvom procesu jasno naznačeno da je kazna izvršena *de facto justitia nostra privilegiata requirente*.⁶⁴ Budući da Iločki statut⁶⁵ i budimski *Stadtrecht*⁶⁶ za krađu svetih stvari predviđaju isključivo kaznu spaljivanja, moguće je zaključiti da je u Gradecu kažnjavanje ove vrste zločina vješanjem bilo lokalna posebnost.

⁵⁹ MCZ VIII, str. 78-79.

⁶⁰ MCZ VII, str. 224.

⁶¹ MCZ VII, str. 123.

⁶² MCZ VII, str. 124.

⁶³ MCZ VII, str. 125.

⁶⁴ MCZ VII, str. 123.

⁶⁵ *Iločki statut*, knj. III, gl. 35.

⁶⁶ *OSt.*, cap. 275, str. 72, 151.

Zabilježeno je i nekoliko slučajeva gdje je određena smrtna kazna vješanjem iako su optuženici zbog prirode počinjenog zločina trebali biti pogubljeni na drugi način. U pravilu je riječ o slučajevima kada je vješanje za optuženika značilo manje bolnu smrt. Tako je 1467. godine literat Toma uhvaćen u pljački (*spoliatio*) jednog konja i nekih stvari i odjeće od trgovca Mihovila iz Modruša, a djelo je počinio na javnoj cesti. Stoga je osuđen na kaznu vješanjem prvi nadolazeći petak,⁶⁷ iako su razbojstva i pljačke u Gradecu kažnjavani mučenjem na kotaču. Potvrdu tome nalazimo u slučaju iz 1499. godine: u subotu na blagdan sv. Margarete, kada stranci dolaze na godišnji sajam, dva kradljivca i lopova – Šimun Černek i Jakov iz Telča, sin Mihaela – motrila su javni put iz šume da bi u noći napala nekog Mateja iz Selnice, svezali ga i htjeli ubiti. Na njegove molbe ostavili su ga na životu, no oveli su mu tunike, košulje, posude, pojas, srebrni prsten i dvanaest denara. Razbojnici su uhvaćeni i ispitani prema običajima te su priznali sve navedeno, nakon čega su obješeni iako su trebali biti mučeni na kotaču.⁶⁸ Godine 1472. Stjepan Bertun uhvaćen je u oskrvnjivanju i krađi orgulja iz crkve sv. Marka te raznim drugim zlodjelima i krađama, a pored toga je prijetio spaljivanjem kuća i domova nekih građana. Zbog ovoga je trebao biti spaljen, no zbog drugih opaćina i krađa jurati su presudili tako da je ipak obješen na gradskim vješalima.⁶⁹ Istoga dana na kaznu spaljivanjem trebao je biti osuđen i Nikola Galović, također jer je prijetio požarom kuća i domova nekih građana. Kako je i on uhvaćen u drugim zlodjelima i krađama, jurati su odlučili kao u prethodnom slučaju te je Nikola obješen na gradskim vješalima.⁷⁰ Spaljivanje je kao kazna za palež i prijetnje požarom predviđeno i u *Stadtrechtu* te Iločkom statutu.⁷¹ S obzirom na to da nijedan od osuđenika u Gradecu ipak nije ostvario prijetnje, gradski sud je vjerojatno ponovno odlučio temeljiti presudu na drugim djelima za koja ih se teretilo. Stoga je vješanje u ovim slučajevima bilo logičan izbor. S druge strane, 1457. godine Ladislav zvan Lacko otkriven je u ubojstvu nekog trgovca kojega je ubio na brdu Bele gorice, ukravši mu pritom 11 i pol pensa. Pored toga uhvaćen je u krađama raznih stvari od građana i došljaka te uništavanju javne površine, što je sve sam priznao pred sucima, juratima i crkvenim vjerodostojnicima. Stoga je kao ubojica i zločinac javno i prema zasluženoj pravdi obješen na gradskim vješalima.⁷² Budući da je Ladislav uz ostala djela počinio i ubojstvo, očekivalo bi se da mu se zbog toga odrubi glava. Međutim, odrubljivanje glave smatralo se najčasnijim načinom pogubljenja, dok se smrt vješanjem smatrala sramotnom.⁷³ Osim toga, sam proces pogubljenja vješanjem trajao je dulje, stoga je i poruka koju je trebalo prenijeti publici bila snažnija.

⁶⁷ MCZ VII, str. 315.

⁶⁸ MCZ VIII, str. 126.

⁶⁹ MCZ VII, str. 416; MCZ VIII, str. 3.

⁷⁰ MCZ VII, str. 416-417.

⁷¹ *Iločki statut*, knj. III, gl. 31; *OSt.*, cap. 276, str. 152.

⁷² MCZ VII, str. 124.

⁷³ Cohen, *Symbols of culpability*, str. 410; Christine Ekholst, *A punishment for each criminal: gender and crime in Swedish medieval law*, Leiden 2014., str. 56.

Odrublivanje glave Iločkim statutom predviđeno je u slučajevima agresivnih ubojstava s posebnom namjerom, potajnih ubojstava gospodara ili žene te za silovanje u kući i oskvrnuće djevice.⁷⁴ Čini se da je i u Gradecu, gdje je na ovu kaznu u promatranome razdoblju bilo osuđeno pet osoba, vrijedio isti princip. Primjerice, 1458. godine smrt odrublivanjem glave pretrpio je Matija *Oslewcz*, osuđen zbog ubojstva nadzornika kupališta.⁷⁵ Na istu kaznu osuđen je i neki Valentin 1463. godine zbog ubojstva Ivana, sina Matije od Dedića, a za provedbu kazne bio je zadužen Ivanov rođak.⁷⁶ Valentin Buhanić iz Črnkovca pokrenuo je pak 1495. godine postupak protiv svoga bratića Nikole, optuživši ga da je ubio Valentinova brata Jurja. Nikola je navodno svoje djelo spontano priznao nekom Tomi, sinu Nikole Agnezića. Presuđeno je da Valentin mora s troje prisegnuti da je Nikola zaista kriv, a nakon što je to i učinio, Nikola je privezan za rep konja vučen kroz gradske ulice, da bi mu na sramotnom stupu također bila odrubljena glava.⁷⁷ Iste godine je Uršula, kći pokojnog Stjepana iz Novaka kraj Samobora, optužila nekog Jurja da ju je u polju izvan grada presreo i opljačkao na javnom putu. Povrh toga joj je prekrpio glavu s lanenom haljinom koju je imala na sebi i vezao je ubrusom te bacio na zemlju i silovao. Juraj nije opovrgnuo da je imao odnos s njom, no tvrdio je da je ona pristala na to za novac i da joj je platio četvrt forinta. Uršula je morala prisegnuti s troje nad Jurjevom glavom da nije tražila novac, već ju je on nasilno opljačkao i silovao. Nakon što je to učinila, Jurju je krvnik odrubio glavu na spravi za mučenje u obliku konja.⁷⁸ Budimski *Stadtrecht* registrira samo silovanje djevice, propisujući da ona tako osramočena, raščupane kose i rastrgane odjeće treba podići tužbu, a optuženi će vezan užadi biti ispitan i kažnjen. Ako žrtva do trećega dana ne progovori, više nema pravo na tužbu.⁷⁹ Međutim, Iločki statut napadima ove vrste posvećuje daleko više pozornosti. Tako za napastovanje žena u njihovim kućama i oskvrnjivanje djevice propisuje da žrtva mora vikati da je čuju susjedi ili prolaznik. Ako to iz nekog razloga nije bilo moguće ili je nitko nije čuo, mora prvom prilikom uplakana obavijestiti susjede, a potom i suca ili jurate. Za nasilnika kojemu je tako dokazana krivnja, Iločki statut propisuje da ga privezanoga za rep konja treba vući gradskim ulicama grada sve do stratišta i ondje mu odrubiti glavu.⁸⁰ Ista kazna čekala je i onoga kome bi se dokazalo da je silovao javnu bludnicu.⁸¹ Ako bi pak nasilnik povrijedio djevicu ili poštenu ženu u polju, nakon vuče o repu konja trebalo mu je pod vješalima točkovima lomiti koljena i mučiti ga tako da se ustraši sve koji hoće činiti zlo.⁸² Silovanje je u pravilu

⁷⁴ Zvonimir Tomičić, *Iločki statut i njegova kaznenopravna regulacija*, Zagreb 2006., str. 71.

⁷⁵ MCZ VII, str. 145.

⁷⁶ MCZ VII, str. 238.

⁷⁷ MCZ VIII, str. 108.

⁷⁸ MCZ VII, str. 104.

⁷⁹ OSt., cap. 284, str. 154.

⁸⁰ *Iločki statut*, knj. III, gl. 18-19.

⁸¹ *Iločki statut*, knj. III, gl. 22.

⁸² *Iločki statut*, knj. III, gl. 20.

svuda bilo kažnjavano strogim sankcijama. Dokazivanje optužbi za silovanje u praksi je često bilo otežano ili čak nemoguće,⁸³ a valja imati na umu i sram žrtve, koji je mogao rezultirati odustajanjem od tužbe. Osim toga, kažnjavanje silovanja prvenstveno je bilo usmjereno na zaštitu časti obitelji, a manje na zaštitu žena kao žrtava.⁸⁴ U mnogim primjerima stoga je ostavljena mogućnost izvansudskih nagodbi poput sklapanja braka između žrtava i njihovih zlostavljača u svrhu obnove oskvrnjenoga dostojanstva ne samo žrtve, već i čitave njezine obitelji.⁸⁵ Jurjeva presuda morala je biti utemeljena prvenstveno na optužbi za silovanje jer su pljačkaši bili pogubljavani na drugačiji način. Naravno, ne treba isključiti mogućnost da ovo nije bio izolirani slučaj silovanja u Gradecu, ali su drugi slučajevi i ovdje rješavani na neki od netom opisanih načina.

Za razliku od drugih metoda egzekucije, spaljivanje na lomači podrazumijevalo je potpunu eliminaciju tijela i duše optuženika. Smrt spaljivanjem na lomači bila je posebno bolna. Ova metoda pogubljenja simbolizirala je ekstremnu purifikaciju potpunim uništenjem počiniteljeva tijela, a može se promatrati i kao prikaz neprirodnih strasti zbog kojih su počinitelji kažnjeni.⁸⁶ Uz već gore spomenute slučajeve prijetnji požarom, spaljivanje na lomači u promatranome razdoblju inicijalno je određeno u šesnaest procesa. Među njima dominiraju oni vođeni zbog čaranja (*malefċium, depellare*), uključujući i pokušaje trovanja (*inpočinacio*). Veliki utjecaj na razumijevanje magije u srednjem vijeku izvršili su ponovni upliv rimskoga prava u zakonodavstvo zapadne Europe tijekom 12. i 13. stoljeća te kršćanski svjetonazor.⁸⁷ Rimsko pravo razlikovalo je štetnu i dobronamjernu magiju, a kažnjeno su gonjeni samo oni kojima je namjera bila nanijeti zlo.⁸⁸ Takvo stajalište gdje se čarobnjaštvo tretira kao običan zločin,⁸⁹ a kazna je određena sukladno počinjenom zlu, bilo je i glavna karakteristika srednjovjekovnih svjetovnih suđenja zbog čarobnjaštva. Teološko povezivanje ovakve aktivnosti s dijaboličnim podrijetlom, gdje svaka izvedba magije nužno privlači zlu silu demona i podrazumijeva pakt s vragom dobiva veći značaj u 14. stoljeću, a posebno u 15. stoljeću kada se intenzivnije javljaju optužbe za dijabolizam te uopće dolazi do porasta suđenja i strožeg kažnjavanja ove vrste zločina. Još jedna

⁸³ Walter Prevenier, *Violence against Women in Fifteenth-Century France and the Burgundian State*, u: *Medieval Crime and Social Control*, ur. Barbara A. Hanawalt i David Wallace, Minneapolis 1998., str. 190.

⁸⁴ Marija Mgorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žena u istarskim komunalnim društvima – primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006., str. 142-143.

⁸⁵ Prevenier, *Violence against Women*, str. 191; Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 82-85; isti, *Crime in Medieval Italy*, str. 135-136.

⁸⁶ Friedland, *Seeing justice done*, str. 59.

⁸⁷ O srednjovjekovnom konceptu magije više vidi u: Michael Bailey, *The age of magicians: periodization in the history of European magic, Magic, Ritual, and Witchcraft*, sv. 1/3, Philadelphia 2008., str. 1-28; isti, *From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages*, *Speculum*, god. 76, br. 4, Cambridge, Mass. 2001., str. 960-990.

⁸⁸ Bailey, *The age of magicians*, str. 9-11.

⁸⁹ U *Stadtrechtu* su npr. hereze te vještičarenja i čarobnjaštva opisana su u zasebnim člancima (usp. OSt., cap. 275 i cap. 331).

značajna karakteristika ove vrste procesa jest da se ovaj delikt smatrao tipičnim za žene, stoga su se muškarci tek iznimno susretali s optužbama ove vrste.⁹⁰ U sudskim spisima zagrebačkog Gradeca također su sve optužbe usmjerene protiv žena. Iako u ovim procesima nema primjera dijabolizma, primjetan je značajan porast suđenja zbog čarobnjaštva u drugoj polovici 15. stoljeća,⁹¹ a posljedično i značajan porast smrtnih osuda. U 14. stoljeću prevladavao je tip procesa u kojemu su se optuženice mogle opravdati svjedocima ili zakletvom, a primjetno je i da je sud prilikom prve optužbe često imao blaži pristup izričući samo opomenu. U narednom razdoblju ovakva praksa jenjava, da bi od sredine 15. stoljeća žene bile osuđivane uglavnom već prilikom prvog privođenja, a oslobađajuće presude nalazimo samo u procesima koji su se ticali gatanja i proricanja.⁹² Značajno je i da su se suđenja ovoga tipa odvijala sporadično i s dužim periodima stagnacije između pojedinih slučajeva. S druge strane, 1475. i 1486. godina bilježe veći broj suđenja od prosjeka: 1475. godine vođeno je pet, a 1486. čak jedanaest procesa.⁹³ Smrtna kazna određena je u gotovo polovici procesa vođenih u drugoj polovici 15. stoljeća, a od ukupno deset takvih po tri su se odvila 1475.⁹⁴ i 1486.⁹⁵ te četiri 1496. godine.⁹⁶ Kada je riječ o 1475. godini, povećani broj suđenja možda se može objasniti izbijanjem kuge, dok su na intenzifikaciju procesa kasnijih godina mogle utjecati neke druge nepovoljne okolnosti poput opće uznemirenosti zbog turskih napredovanja.⁹⁷ Žene u Gradecu bavile su se raznim oblicima čarobnjaštva. Tako je 1475. godine Jelena Rogačica u mukama priznala da je suprugu svoga rođaka Luke kupala i polijevala zlim korijenjem kako bi je muž volio, a ne šibao i tukao. Usto je Luka predao sudu posudu punu zle masti i vode napunjene zlim korijenjem, a Jelena je povrh ovoga u više navrata primila neke štíćenike u svoju kuću gdje je s njenim i znanjem njezine kćeri jedan od njih ubijen. Mrtvoga čovjeka Jelena je dala odvući pred vrata obrtnika Ireneja, tvrdeći da taj štíćenik nije ubijen u njezinoj kući, no ondje je pronađena njegova odjeća. Stoga je osuđena na kaznu spaljivanjem, no kako je prije toga umrla u zatvoru, pokopana je na mjestu gdje se pokopaju čarobnjaci. Istoga dana na sudu se našla i Margareta u čijoj škrinji su otkrivene razne opačine, dječje glave, zlo korijenje, otrovni napitci i druge zle stvari. Međutim, ona je osuđena na izgon iz grada, ali pod prijetnjom smrtno kazne u slučaju povratka.⁹⁸ Nekoliko mjeseci kasnije jurati su prvotno na spaljivanje na lomači u Središću osudili i Elizabetu Volavčić koja je htjela čaranjem

⁹⁰ Laura Stokes, *Demons of urban reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430-1530*, New York 2011., str. 74-75.

⁹¹ U razdoblju od 1355. do 1500. godine provedeno je tridesetak postupaka ove vrste, od čega su dvadeset i tri postupka vođena u drugoj polovici 15. stoljeća.

⁹² MCZ VII, str. 28-30, 41, 116.

⁹³ Findrik, *Vještičarenje i čarobnjaštvo*, str. 30.

⁹⁴ MCZ VII, str. 443, 446.

⁹⁵ MCZ VIII, str. 38.

⁹⁶ MCZ VIII, str. 112, 113, 251.

⁹⁷ Findrik, *Vještičarenje i čarobnjaštvo*, str. 31.

⁹⁸ MCZ VII, str. 443.

otrovati svoga muža, da bi je u konačnici ostavili na životu i protjerali iz grada. Čini se da Elizabetina majka Doroteja, Jelena *longa* i Margareta Mitkolenić, osuđene istoga dana kada i Elizabeta, nisu bile te sreće – njima je presuđeno da trebaju biti spaljene u Središću na prvi nadolazeći utorak.⁹⁹ Jednako su osuđene i ribarica Orsa *Precza*, Margareta, supruga Jurja Zobaja, te Jelena, supruga orača Petra. Sve tri su 10. veljače 1486. dovedene pred sud zbog trovanja: Margareta jer je svome mužu dala napitak od pauka ne bi li umro; Orsa jer je mišjim prahom pokušala otrovati Jelenu, suprugu krznara Zavarića, a skupa s njom je i porezniku Ambrozu dala riblji otrov te kaštelanu Jurju šišmišji otrov; Jelena jer je mišjim prahom pokušala otrovati drvodjelju Martina.¹⁰⁰ Deset godina kasnije, 1496., najprije je na kaznu spaljivanjem na lomači osuđena Banićeva supruga zbog maleficija prema njemu i nekoj Mikulici te ubojstva neimenovane žene.¹⁰¹ Potom je na mjesto spaljivanja dovedena Malecova supruga te je ondje spaljena zbog pripadanja *in societate malefaccionis*.¹⁰² Konačno, na kaznu spaljivanjem su iste godine osuđene Jurjeva supruga Margareta te Uršula, kći postolara Luke, obje zbog otuđivanja supružnika zlim činima. Margareta je otuđila neke supružnike jer *unus ad alium inspicere non potest*, a Uršula je učinila da njezin brat i šogorica više ne žele ostati jedno s drugim.¹⁰³

Smrtna kazna spaljivanjem pogađala je i krivotvoritelje, posebno ako je u pitanju bilo krivotvorenje novca. Ovaj čin uglavnom je podrazumijevao taljenje metala i mijenjanje njegova agregatnog stanja. U tom kontekstu spaljivanje krivotvoritelja i “topljenje” njegova tijela može se promatrati kao uprizorenje počinjenoga djela.¹⁰⁴ Tako je 1462. godine Kristofor, sin Janesa iz Kramburga, uhvaćen i optužen za donošenje lažnoga novca i trgovanje lažnim bečkim groševima na godišnjem sajmu sv. Margarete. Nakon što je Kristofor priznao svoje djelo pred sucem, juratima i cijelom zajednicom, određeno mu je da ga se prvo sveže s rukama na leđima za spravu za mučenje u obliku konja i ondje mu se oba obraza žigošu lažnim novcem. Potom ga se ima vući gradskim ulicama i javno prozivati za zločin sve do Središća, gdje ga treba spaliti zajedno s krivotvorenim novcem.¹⁰⁵ Smrtnu kaznu spaljivanjem za krivotvoritelje predviđaju i *Stadtrecht* te Iločki statut. Doduše, *Stadtrecht* tek kratko navodi da krivotvoritelje treba kazniti ognjem,¹⁰⁶ no Iločkim statutom je određena specifična ceremonija pogubljenja, iako nešto drugačija od ove u Kristoforovu slučaju. Prema Iločkom statutu spaljivanje je trebalo biti izvršeno tako da se najprije načini vijenac od drvene kore na koji se treba nanizati krivotvoreni novac, njime okruni krivotvori-

⁹⁹ MCZ VII, str. 446.

¹⁰⁰ MCZ VIII, str. 38-39.

¹⁰¹ MCZ VIII, str. 112.

¹⁰² MCZ VIII, str. 113.

¹⁰³ MCZ VIII, str. 113, 251.

¹⁰⁴ Friedland, *Seeing justice done*, str. 59.

¹⁰⁵ MCZ VII, str. 235.

¹⁰⁶ OSt., cap. 270, str. 149.

telja i potom ga se okrunjenoga spali.¹⁰⁷ U Gradecu je 1467. godine na kaznu spaljivanjem osuđen i neki Jurg Teutonac iz Halina blizu Salzburga nakon što je na mukama te kasnije i pred cijelom zajednicom priznao da je miješao lažno srebro sa salitrom, a sa sedlarom Kristoforom je obrezivao novac. Osim toga je kovao i lažne ugarske i venecijanske forinte u suradnji s nekim Hansom iz Samobora i kožarom Osvaldom te remenarom Jakovom iz Slunja.¹⁰⁸ Nešto drugačiji oblik krivotvorenja nalazimo u slučaju iz 1477. godine kada je mesar Juraj Zalarić ubio neko bolesno govedo da bi potom njegovo meso prodavao ljudima kao svježe, miješajući ga s drugim mesom u svojoj gradskoj mesnici. Umjesto smrtne kazne Jurju je sud odredio da s tim lošim mesom privezanim za tijelo treba biti šibama sramotno protjeran iz grada te mu je izrekao prijetnju sustizanjem kazne spaljivanjem ako se pojavi u gradu.¹⁰⁹

Konačno, smrt spaljivanjem primjenjivana je i prema počiniteljima hereze, što je u srednjem vijeku podrazumijevalo i sodomiju te incest u širem smislu. *Stadtrecht* općenito navodi da one koji se odaju herezi treba spaliti te ih pokopati u jami pod vješalima.¹¹⁰ Iločki statut se nešto detaljnije osvrće na heretičku zloću učinjenu u rodu, propisujući da tko god opći s maćehom, ili brat s bratovom ženom, sestra s bratom, rođak s rođakinjom ili griješi protuprirodno, treba biti ispitan na teškim mukama i ako se krivnja dokaže, spaljen ognjem.¹¹¹ Jedan takav slučaj zabilježen je i u Gradecu 1482. godine, kada su stanovnik grada Matko i Uršula, kći Stjepana Belčića iz Obreža te ujedno i nećakinja Matkove žene, počinili toliki grijeh da su se svjesno tjelesno prepustili jedno drugome iako su bili u rodu. Zbog toliko teškoga grijeha i presuda je bila takva da su prvi petak trebali biti spaljeni, a za provedbu kazne trebao se pobrinuti Uršulin muž.¹¹²

Spaljivanjem na lomači trebala je biti kažnjena i Jelena, pastorka Fabijana Vevećića, osuđena 1466. godine jer je ubila vlastito dijete bacivši ga u bunar u Mesarskoj ulici.¹¹³ Kada je riječ o pobačajima i čedomorstvima, u pravilu nisu postojali svjedoci samoga čina, a bilo je i teško razlučiti je li dijete rođeno mrtvo, umrlo pri porodu ili je bilo umoreno.¹¹⁴ U Gradecu je stvarni broj pobačaja i čedomorstava vjerojatno bio nešto veći, no osim spomenutoga slučaja u izvorima je zabilježen samo još jedan: neka bludnica Doroteja, kći Kuzme iz Otoka, došla je u grad gdje je bludno živjela, da bi 1499. godine bila otkrivena u čedomorstvu svoje dvoje djece koje je u sebi ugušila i mrtve ih silom izbacila iz sebe – jedno preko Save, a drugo u Vlaškoj vesi – te ih pokopala u grmlju. Doroteja je pred sudom priznala svoj čin i odala da su je neka

¹⁰⁷ *Iločki statut*, knj. III, gl. 34.

¹⁰⁸ MCZ VII, str. 316.

¹⁰⁹ MCZ VII, str. 477.

¹¹⁰ OSt., cap. 275, str. 151.

¹¹¹ *Iločki statut*, knj. III, gl. 37.

¹¹² MCZ VIII, str. 14.

¹¹³ MCZ VII, str. 310-311.

¹¹⁴ Nella Lonza, 'Dvije izgubljene duše': čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808), *Anali Dubrovnik*, sv. 39, Dubrovnik 2001., str. 263-264.

Jagoda preko Save, supruga literata u Latinskoj četvrti, i Jelena informirale kako da ubije svoje dječake. Stoga su jurati presudili da je treba baciti u vodu da se utopi.¹¹⁵ Budući da je čedomorstvo uglavnom bilo sankcionirano kaznom spaljivanja,¹¹⁶ ova- kva presuda na prvi pogled djeluje neuobičajeno. Međutim, *Stadtrecht* propisuje da majke koje podvođe svoje kćeri ili počine ubojstvo svoje djece treba baciti u vreću i utopiti ih u Dunavu.¹¹⁷ S druge strane, određena kazna spaljivanjem u prvom slučaju može se povezati s Iločkim statutom, koji za ista djela propisuje spaljivanje na loma- či.¹¹⁸ Kada je riječ o Gradecu, na temelju ova dva slučaja očito je da je gradski sud poznao obje prakse. Nažalost, izvori ne pružaju dovoljno informacija na temelju kojih bi se moglo utvrditi jesu li postojale neke druge okolnosti koje su utjecale na odabir metoda pogubljenja i uopće donijeti neke dublje zaključke.

Kako bi povećali sposobnost imaginacije kod promatrača, ali i posebno naglasili neprihvatljivost pojedinog čina, gradski sudovi katkada su smrtnu kaznu kombini- rali s različitim tjelesnim kaznama i mučenjem, a ponekad su prema jednom osu- đeniku primijenjene i višestruke metode egzekucije.¹¹⁹ Takvih primjera bilo je i u Gradecu, o čemu svjedoči tortura koju je do mjesta pogubljenja prošao krivotvoritelj novca Kristofor.¹²⁰ Ponekad su sudovi odlučili okrivljenika prije smrti vući svezano- ga o repu konja kroz gradske ulice ili slomiti na kotaču.¹²¹ Obje metode, no posebno vuča gradskim ulicama koja se ustvari svodila na povlačenje po prljavštini, mogu se promatrati kao čin kojim se povredom počiniteljeve časti i dostojanstva uprizoruje kako je njegov čin povrijedio čast i dostojanstvo žrtve.¹²² Vuča kroz gradske ulice i mučenje na kotaču bile su posebno učestale metode u njemačkim gradovima,¹²³ no bile su prisutne i drugdje pa tako ima primjera i u Gradecu. Tako je 1478. godine Elizabeta Belčić optužila Jurja Drempića iz Podbrežja da ju je išibao i ukrao joj dva forinta na javnoj ulici. Nakon što mu je krivnja dokazana, Juraj je kažnjen mučenjem na kotaču.¹²⁴ Istoga dana 1482. godine kada su zbog heretičkog preljuba osuđeni gore spomenuti Matko i Uršula, proveden je proces protiv Matkova sina Stjepana i Stanse jer su nad Uršulom počinili razbojništvo i rastrgnuli joj vreću s novcem i drugim stvarima te ih silom uzeli. Sud je odredio da ih oboje treba odvući do vješala i ondje uništiti kotačem za sva njihova djela.¹²⁵ Umiranje mučenjem na kotaču bilo

¹¹⁵ MCZ VIII, str. 127-128.

¹¹⁶ Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 124.

¹¹⁷ OSt., cap. 292, str. 34, 156.

¹¹⁸ *Iločki statut*, knj. III, gl. 15; Marija Karbić, Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima sred- njovjekovne Slavonije – marginalci ili ne?, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Biblioteka Dies Historiae, sv. 1, ur. Tomislav Popić, Zagreb 2004., str. 82.

¹¹⁹ Monballyu, *Six centuries of criminal law*, str. 131.

¹²⁰ MCZ VII, str. 235.

¹²¹ Monballyu, *Six centuries of criminal law*, str. 131.

¹²² Friedland, *Seeing justice done*, str. 59.

¹²³ Margetić, Kažnjavanje ubojstva u zagrebačkom Gradecu, str. 120.

¹²⁴ MCZ VII, str. 479-480.

¹²⁵ MCZ VIII, str. 14.

je izuzetno bolno i dugotrajno, a očito je u Gradecu primjenjivano prema razbojnicima i pljačkašima. Ista kazna za pljačkanje bila je predviđena i *Stadtrechtom*.¹²⁶ Iločki statut također podrazumijeva bolnu smrt za razbojnike i pljačkaše, određujući da ih se veže za rep konja i vuče po gradskim ulicama, dovuče do vješala da im se ondje slome noge te ih se stavi na kotač da više ne mogu slično činiti, a drugima budu kao primjer. Ako bi pritom počinili i ubojstvo, počinitelji su trebali biti raskomadani užarenim kliještima.¹²⁷

Ovakvih primjera u Gradecu u drugoj polovici 15. stoljeća nema, no u slučajevima provala, pljački i razbojništva kombiniranih s ubojstvom gradski sud bio je prilično kreativan u određivanju kazne. Ljubljancanin Hans Kneperger prepoznao je Jurja Grudena 1460. godine za svoga boravka u Gradecu te ga optužio da je skrivio smrt nekog Leonarda Purkraba. Gruden je potom uhvaćen i podvrgnut torturi pod kojom je uslijedilo šokantno priznanje. S četvoricom muškaraca Gruden je napao Leonarda da bi ga jedan od njih udario sjekirom, a drugi mu presudio bodežom. Potom su ga sva petorica ostavila tako mrtva da leži, tragajući za vrijednom imovinom. S novcem pokojnika Gruden je napustio Ljubljanu i nastanio se u Gradecu kako bi mu se zameo trag. Nakon što je Gruden sve navedeno priznao pod mukama, odveden je pred sud gdje je ponovio ranije priznanje, da bi bio osuđen i pretrpio tešku smrtnu kaznu: vezan konju o rep vučen je kroz grad sve do vješala pred kojima mu je naočigled cijele zajednice odrubljena glava, da bi mu potom beživotno tijelo bilo raščetvoreno i u dijelovima, zajedno sa sjekirom kojom je raskomadano, bilo obješeno na gradskim vješalima.¹²⁸ Slična kazna čekala je i krojača Blaža iz Kamengrada, osuđenog 1469. godine. Blaž je priznao da je ubio kovača Antuna iz Hrastovice i njegovog sina u njihovom domu, a zatim u brdima i vlastitu suprugu Margaretu. Na mukama je priznao da je ubio i nekog čovjeka i uzeo mu 2 groša. Ubio je i nekog Valicu iz Zrina te mu s nekim jobagionom Tomom uzeo 12 solida i dvije kvarte soli koje je dalje preprodao. Ubio je i nekog čovjeka u Pulu (*in Pul*) te od njega uzeo 16 forinti, a ukrao je i 8 forinti od neke žene u brdima s kojom je spavao. Za sva navedena djela sud je odlučio da Blaža treba vezati o rep konja i tako ga vući gradom do vješala i polomiti mu kosti. Potom ga je trebalo staviti na kotač te okretati i mučiti do smrti, no kako nije pronađen konj koji bi ga vukao, Blažu je dopušteno da sam došeta do mučitelja.¹²⁹

Ovakva egzemplarna pogubljenja gdje je osuđeniku osim smrtno kazne nametnuta i značajna količina boli nisu imale samo svrhu naglasiti težinu počinjenog djela, već i usaditi takav strah u kosti promatrača da im samima nikada ne padne na pamet počinuti nešto slično. U Gradecu su kroz drugu polovicu 15. stoljeća takva spektakularna pogubljenja ipak bila iznimka, a ne pravilo. U većini slučajeva gradski sud

¹²⁶ OSt., cap. 268, str. 149.

¹²⁷ *Iločki statut*, knj. III, gl. 29.

¹²⁸ MCZ VII, str. 194-196.

¹²⁹ MCZ VII, str. 349-350; MCZ VIII, str. 246.

se ipak priklanjao klasičnim metodama egzekucije: vješanju, odrublivanju glave i spaljivanju na lomači.

Od osude do milosti

Prilikom određivanja smrtno kazne sudska praksa zagrebačkog Gradeca u drugoj polovici 15. stoljeća oslanjala se na postojeće običajno pravo, pri čemu je prilično dosljedno slijedila postojeće obrasce gdje su oblici smrtno kazne bili rezervirani za pojedine tipove zločina. Vrijednost smrtno kazne za lokalne vlasti ležala je podjednako u objavi presude koliko i u provedbi.¹³⁰ Ovisno o prirodi djela, smrtna kazna mogla je biti izvršena u trenu, ali i na kraju dugotrajnog spektakla; njena provedba mogla se odviti u gradu ili na periferiji, a smrt se mogla uprizoriti jednako na živom kao i na već mrtvom tijelu. Bez obzira na te razlike, sve kazne koje su rezultirale smrću sastojale su se od istog kaznenog rituala koji je uvijek počinjao javnom proklamacijom i izlaganjem okrivljenika sramu, da bi uslijedilo ritualno izopćavanje počinitelja iz zajednice koje bi završavalo njegovom smrću.¹³¹ Izricanjem smrtno presude vlast je demonstrirala javni autoritet, a kada bi presuda bila provedena sam čin pogubljenja bio bi iskorišten što je više moguće kao čimbenik odvraćanja drugih od zločina.¹³² Međutim, za razliku od osuda na smrt, pogubljenja su bila relativno rijetka pojava. U srednje velikim gradovima sjeverne Europe broj izvršenih smrtnih kazni varirao je od jedne godišnje u Nürnbergu i Lyonu do četiri u Frankfurtu, odnosno pet u Lübecku.¹³³ Slično je bilo i u talijanskim gradovima: od 71 smrtno presude u Milanu od 1385. do 1429. godine izvršeno ih je tek 13; u Firenci je u drugoj polovici 14. stoljeća godišnje bilo 11 do 13 pogubljenja, da bi u 15. stoljeću taj broj pao na 7 do 8.¹³⁴ U Arrasu je kroz 15. stoljeće prosječno izvršena tek jedna smrtna presuda godišnje. Osim što su bila rijetka, javna pogubljenja provodila su se periodično i neujednačeno pa je tako u svim sredinama bilo godina da baš nitko nije pogubljen.¹³⁵

Sličnu situaciju u drugoj polovici 15. stoljeća nalazimo i u zagrebačkom Gradecu. Čitav niz ranije navedenih primjera na prvi pogled odaje dojam da je gradski sud vrlo spremno donosio smrtnu presudu kada se radilo o najtežim deliktima. Od 62 promatrana procesa njih 58 odražava namjeru suda da optuženike kazni smrću. Kada je izvršenje kazne bilo u pitanju, čini se da retribucija proporcionalna počinjenom djelu vlastima nije igrala toliko značajnu ulogu koliko njezin učinak na ostatak društva. Svrha kazne bila je javno sankcionirati počinitelja, ali javni ritual jednog spektakularnog pogubljenja mogao je biti korisniji na više načina negoli sustavna primjena zakona prema svima. Dakle, s jedne strane dosuđenu kaznu trebalo je pro-

¹³⁰ Vitiello, *Public justice*, str. 173.

¹³¹ Friedland, *Seeing justice done*, str. 91.

¹³² Vitiello, *Public justice*, str. 173.

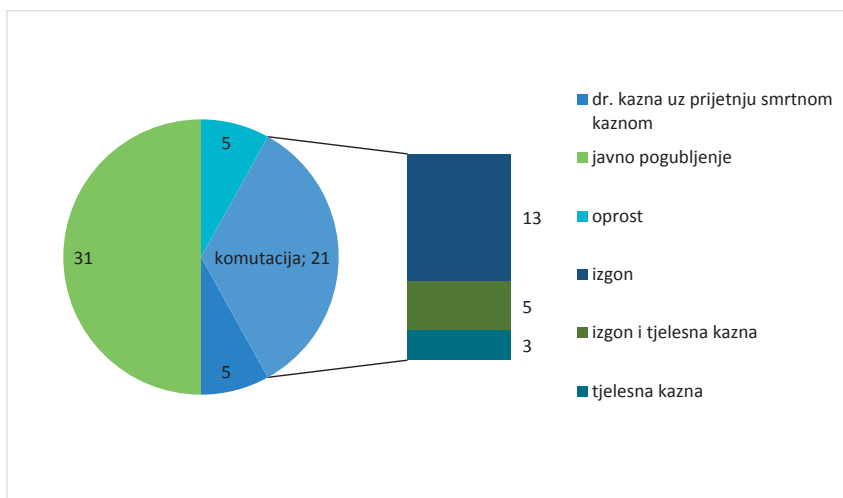
¹³³ Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 128.

¹³⁴ Vitiello, *Public justice*, str. 177.

¹³⁵ Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 128-129.

vesti, no s druge strane njezina provedba nije uvijek nužno morala biti izvršena.¹³⁶ U tom smislu su se i oni koji su u Gradecu trebali biti osuđeni na smrt mogli nadati pošteđi života, a u rijetkim slučajevima i potpunom izbjegavanju kazne.

Krajnji ishodi postupaka s određenom smrtnom kaznom 1451.-1500. godine u Gradecu

U promatranome razdoblju u Gradecu je na smrt trebalo biti osuđeno 69 osoba u ukupno 57 sudskih procesa, no s obzirom na konačne ishode postupaka izvorna presuda se održala u 31 procesu, kojima je obuhvaćeno 35 ili otprilike polovica ukupnog broja optuženih osoba: 12 žena i 23 muškarca. Stvarni broj pogubljenih osoba bio je vjerojatno manji. Naime, u ovome slučaju postoje tri tipa sudskih zapisa: prvi su oni u kojima je isti dan kada je donesena presuda ili kasnije u katerni zabilježeno da je kazna izvršena; drugi su oni u kojima je eksplicitno naznačen datum izvršenja presude, no bez izričite potvrde izvršenja; treći i najbrojniji su oni gdje je određena smrtna kazna, ali također nema podataka o daljnjem tijeku događaja.

Jasno, da su osobe pogubljene možemo nepobitno tvrditi samo u prvom slučaju. Riječ je o 15 postupaka koji su rezultirali pogubljenjem 15 muškaraca i 2 žene. Devetorica počinitelja pretrpjela su kaznu vješanjem: Klement iz Gornjeg Orešja (1454.), već spomenuti Valentin iz Beleca (1452.) i Dionizije iz Biškupovca (1463.) zbog krađe;¹³⁷ Mihael zbog sakrilegija u crkvi sv. Lovre (1457.);¹³⁸ Ladislav zvan

¹³⁶ Esther Cohen, *To Die a Criminal for the Public Good: The Execution Ritual in Late Medieval Paris, u: Law, Custom, and the Social Fabric in Medieval Europe: Essays in Honor of Bryce Lyon*, ur. Bernard S. Bachrach i David Nicholas, Kalamazoo 1990., str. 287.

¹³⁷ MCZ VII, str. 39, 76, 239.

¹³⁸ MCZ VII, str. 123.

Lacko zbog krađe i ubojstva (1457.);¹³⁹ Stjepan Bertun i Nikola Galović zbog krađe i prijetnji požarom (1472.);¹⁴⁰ Šimun Černek i Jakov iz Telča zbog pljačke (1499.).¹⁴¹ Sigurno su pogubljeni i krojač Blaž, ubojica i lopov iz Kamengrada, te pljačkaš Juraj Drempić, obojica osuđeni na smrt mučenjem.¹⁴² Pogubljeni su i svi osuđeni na smrt odrubljanjem glave¹⁴³ izuzev Valentina kojega je 1463. trebao pogubiti rođak ubijenoga Ivana, ali iz izvora nije jasno je li to i učinio.¹⁴⁴ Obje pogubljene žene, Zobajeva supruga Margareta (1486.) i Malecova supruga (1496.) gorjele su na lomači zbog trovanja, odnosno čaranja.¹⁴⁵ Osim supruge krojača Martina, koja je 1496. godine počinila krađu protiv krojača Dimitrija pa joj je presuđeno da bude obješena nakon što Dimitrije prisegne nad njenom glavom da je kriva,¹⁴⁶ sve preostale okrivljenice bile su osuđene na kaznu spaljivanja zbog trovanja ili čaranja. Međutim, osim Jelene Rogачice koja je umrla u zatvoru prije negoli je dočekala izvršenje kazne te spomenute Margarete i Malecove supruge, nemoguće je na temelju upisa u katerni utvrditi jesu li ostale uistinu pogubljene. Nedoumica ostaje i kada je riječ o preostalim muškarcima osuđenima na smrt, tim više što je sud nerijetko za provedbu kazne zadužio žrtvu ili člana njezine obitelji ako bi žrtva preminula. Tako je 1465. godine sud u postupku Andrije Šimunića protiv Ivana zbog krađe 32 forinta odredio da onaj čije su stvari ukradene treba platiti krvnika od vraćene imovine.¹⁴⁷ Staretinar Pavao morao je pak 1473. godine pronaći i platiti čovjeka koji će objesiti Ivana zvanog Janceka, osuđenoga jer je Pavlu ukrao konja.¹⁴⁸ Upitno je jesu li spomenuti zaista platili krvnika ili su odustali od izvršenja pravde. S druge strane, Klarin muž Matija koji je 1457. godine s Mihaelom krao vrijednosti iz crkava, vjerojatno nikada nije pogubljen jer je pobjegao iz grada te je osuđen u odsustvu.¹⁴⁹ Osuda na smrt u odsustvu pritom nije neuobičajena. Primjerice, u talijanskim gradovima osuda u odsustvu bila je dopuštena statutarnim pravom. Općenito, ako bi razbojnik ili ubojica pobjegli, smatralo se da su odbili saslušanje, a neodazivanje na ročište smatralo se jednakim priznanju.¹⁵⁰

Promatraju li se samo procesi u kojima je sud odredio smrtnu kaznu, ispada da je 50,7 % optuženika zaista čekalo pogubljenje, a najmanje 24,6 % sigurno je i pogubljeno. Međutim, približna procjena ukupne stope pogubljenih naspram kazneno procesuiranih osoba u Gradecu tijekom druge polovice 15. stoljeća i usporedba s drugim sredinama u ovom trenutku nije moguća jer zahtijeva daleko opširnije istraživanje

¹³⁹ MCZ VII, str. 124.

¹⁴⁰ MCZ VII, str. 416-418.

¹⁴¹ MCZ VII, str. 126.

¹⁴² MCZ VII, str. 349-350; 479-480.

¹⁴³ MCZ VII, str. 145, 194-196; MCZ VIII, str. 104, 108.

¹⁴⁴ MCZ VII, str. 238.

¹⁴⁵ MCZ VIII, str. 38, 113.

¹⁴⁶ MCZ VIII, str. 113, 251.

¹⁴⁷ MCZ VII, str. 286.

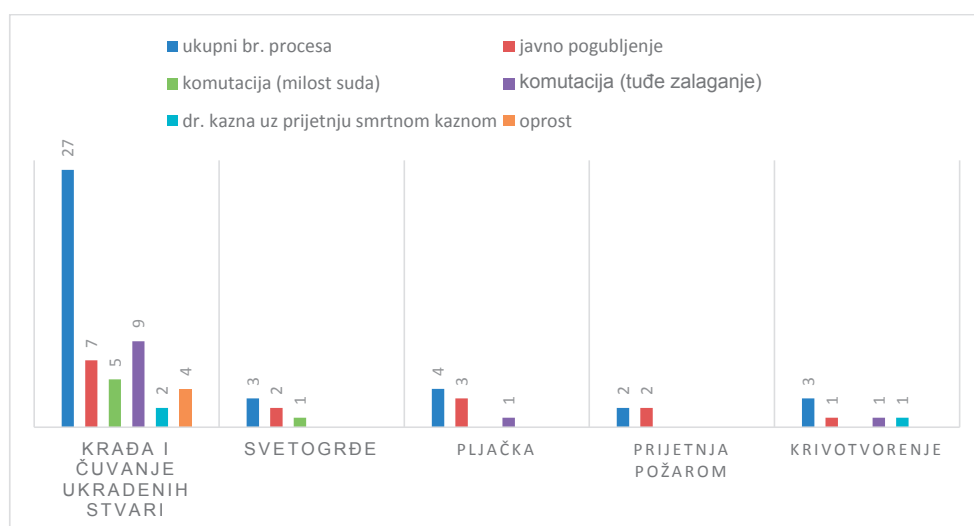
¹⁴⁸ MCZ VII, str. 426-427.

¹⁴⁹ MCZ VII, str. 125.

¹⁵⁰ Dean, *Crime and justice*, str. 92.

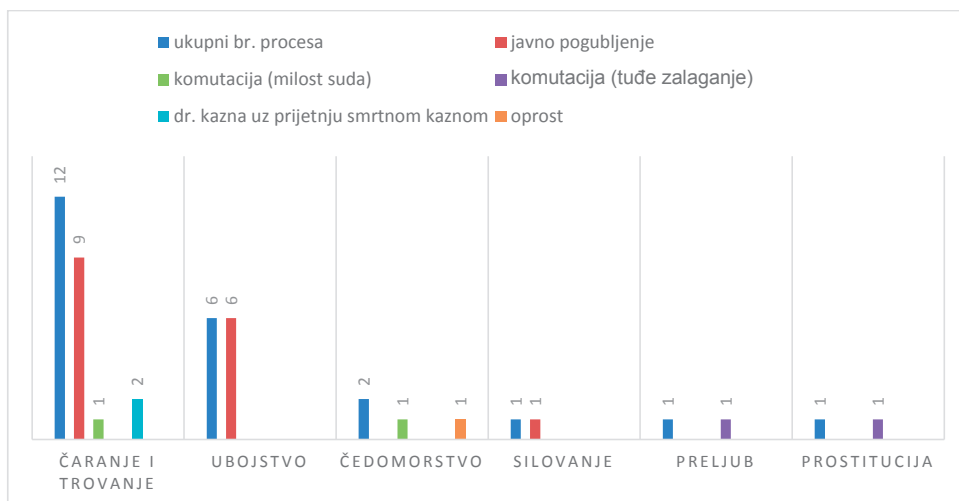
koje bi obuhvatilo sve kaznene procese i ishode postupaka. Analizirani izvori govore u prilog tvrdnji da su se lokalne vlasti u Gradecu suzdržavale od primjene smrtne kazne, a u određenoj mjeri i od izricanja smrtne presude. Doduše, kada je riječ o potonjem, u promatranome razdoblju odvijalo se tek pet procesa u kojima je sud prema šestero optuženika odredio drugu kaznu – sramotno protjerivanje iz grada uz prijetnju smrtnom kaznom u slučaju povratka¹⁵¹ – no ne treba zanemariti ni na početku rada spomenute postupke provedene zbog počinjene krađe, krivotvorenja ili povrede seksualnoga morala u kojima su počinitelji također osuđeni na drugu vrstu kazne uz prijetnju, ali formula izrečenih prijetnji tek implicitno upućuje da se radi o prijetnji smrtnom kaznom. U 92 % (57 od 62) postupaka sud je ipak izrekao smrtnu kaznu, ali vidjeli smo da je takva presuda ostala konačna za polovicu procesuiranih osoba. Drugoj polovici okrivljenika procesuiranih u 31 sudskom postupku u konačnici je život pošteđen. Iz promatranih sudskih zapisa proizlazi da je do uklanjanja smrtne kazne dolazilo putem dva modela: iskazom milosti kroz ublažavanje presude ili oprostom.

Ishodi postupaka (1451.-1500.) prema vrsti zločina: zločini protiv imovine i vlasti

¹⁵¹ MCZ VII, str. 443, 477-478; MCZ VIII, str. 55, 80, 97.

Ishodi postupaka (1451.-1500.) prema vrsti zločina: zločini protiv osoba i javnog morala

Sudski postupci okončani ublažavanjem presude od posebnog su značaja jer pokazuju kako je popularno mišljenje utjecalo na pravnu praksu. Naime, ublažavanjem presude smrtnu kaznu izbjeglo je 29 osoba procesuiranih u 21 sudskom postupku. Čak dvije trećine okrivljenika dobilo je poštedu zahvaljujući upravo molbama raznih pripadnika zajednice, dok su sudac i jurati samoinicijativno promijenili odluku u 8 postupaka, odnosno prema 10 okrivljenika. U najvećem broju procesa (14 od 21) radilo se o ublažavanju presude počiniteljima krađe, pri čemu je opet u dvije trećine procesa presuda ublažena nakon intervencije građana, odnosno molbama i zalaganjem *proborum et honestorum virorum*¹⁵² ili *bonorum virorum*.¹⁵³

Bilo samostalnom odlukom ili zauzimanjem građana za optužene, gradski sud bio je najskloniji ublažavanju presude počiniteljima kaznenoga djela krađe. Kada je riječ o ostalim vrstama zločina, čini se da su se stavovi lokalnoga stanovništva podudarali sa sudskim odlukama. Jedina intervencija većeg broja građana koja se nije odnosila na počinitelje krađe zabilježena je 1454. godine. Tada su se pred sudom našle supruga kolarar Lacka, Kozmina supruga Jalšica, supruga Jurja Krčmarića Elizabeta te njihova kći Katarina i Majhena, supruga postolara Stjepana, jer su uhvaćene u prostituiranju i raznim zlim djelima. Zbog toga su zaslužile kaznu vješanja, ali im se na molbe mnogih uglednih i poštenih muževa sud smilovao kaznivši ih izgonom iz grada pod prijetnjom zasluženom kaznom u slučaju povratka na gradski teritorij.¹⁵⁴

¹⁵² MCZ VII, str. 46, 73, 111.

¹⁵³ MCZ VII, str. 38.

¹⁵⁴ MCZ VII, str. 73.

Uzmu li se u obzir drugi kazneni progoni prostitutki u promatranome razdoblju te odsutnost kaznenih odredbi usmjerenih protiv prostitutki u *Stadtrechtu* i Iločkom statutu, vjerojatno je namjera suda bila samo zastrašiti optuženice te bi presuda bila ublažena i da nije bilo intervencije građana. Naime, 1461. godine pred sudom se našla Dora Kuhinačić, udovica Martina Kranjeca, jer je nekoliko puta bila uhvaćena u prostituiranju. Dora je prvotno kažnjena izgonom iz grada da bi bila pomilovana na molbu mnogih ljudi,¹⁵⁵ ali je 1465. godine nanovo privedena, ovaj puta sa šepavom Barbarom, Elizabetom Matejčić, Jalžicom Tančec, Jelenom Mezonošić i Margaretom, udovicom zvonara Jurja. Ponovno su sve osuđene na izgon iz grada, pod prijetnjom zasluženom kaznom u slučaju povratka.¹⁵⁶ Iako je prostitucija u srednjem vijeku bila smatrana velikim zlom, gradske i crkvene vlasti ipak su je nastojale tolerirati kako bi smanjile broj napada na žene u gradu i njegovoj okolici.¹⁵⁷ Prostitucijom su se bavile uglavnom žene marginaliziranoga položaja, no bilo je i slučajeva prostituiranja udanih žena. Bavljenje ovom aktivnošću najčešće je bilo uvjetovano postojećom ili novonastalom imovinskom situacijom, koja je prijestupnice prisiljavala na nemoralne pokušaje povećanja prihoda.¹⁵⁸ Ublažavanje, pa čak i ukidanje izrečene presude te učestale intervencije građana ukazuju na to da su i vlasti i stanovnici grada bili svjesni položaja žena koje su se odavale prostituciji, no na relativnu toleranciju prostitucije djelomično su mogli utjecati i drugi, praktični razlozi.

Okrivljeni za zločine paleži i prijetnje požarom, ubojstva te silovanja bili su bez iznimke osuđeni na smrt. Na bezrezervno kažnjavanje ubojstava može se djelomično gledati kao na striktno pridržavanje jedine gradskim privilegijem propisane odredbe o smrtnoj kazni, no uzme li se u obzir postupke vođene zbog drugih vrsta zločina, čini se da su prilikom odlučivanja o ublažavanju presude presudnu ulogu imale počiniteljeva namjera da poćini zločin i prouzročena šteta, dok su druge okolnosti tek iznimno uzimane u obzir. U tom kontekstu ne čudi da su i sud i građani Gradeca opravdanje za ukidanje smrtno kazne nalazili upravo za počinitelje krađe, vodeći se dobro poznatom idejom da "prilika čini lopova". Izuzev procesa protiv prostitutki, za počinitelje drugih vrsta zločina – koji svakako podrazumijevaju nešto podrobniju pripremu i planiranje – građani Gradeca nisu imali milosti, a čini se da je i sud u takvim slučajevima tek iznimno odustajao od smrtno kazne. Tako je 1457. godine sud odlučio poštediti život članicama obitelji već spomenutoga Matije koji je s Mihaelom okrao razne crkve: Matijina majka Agata, sestra Elizabeta i supruga Klara umjesto na kaznu vješanjem osuđene su na sramotni izgon iz grada pod prijetnjom

¹⁵⁵ MCZ VII, str. 208, 212; Marija Karbić, Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurječju Save i Drave, u: *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest*, ur. Suzana Miljan, Zagreb 2009., str. 60.

¹⁵⁶ MCZ VII, str. 270; Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba*, str. 52.

¹⁵⁷ *Medieval Crime and Social Control*, ur. Barbara A. Hanawalt – David Wallace, Minneapolis 1998., str. 189; Dean, *Crime in Medieval Europe*, str. 88-89; isti, *Crime and Justice*, str. 151-152.

¹⁵⁸ Dean, *Crime in Medieval Europe*, str. 86.

smrtno kazne.¹⁵⁹ Na ovakvu odluku suda možda je utjecalo to što su spomenute samo posredno sudjelovale u zločinu, ali vjerojatno je presudnu ulogu odigrala činjenica da se radilo o ženama. Naime, u srednjovjekovnoj Europi žene su u pravilu vrlo rijetko bivale obješene ili pogubljene na bilo koji način kojim bi njihovo tijelo bilo izloženo javnosti,¹⁶⁰ a jednako je bilo i u Gradecu.¹⁶¹

U preostala dva slučaja u kojima je sud samostalno promijenio presudu također se radilo o ženama. Već spomenuta čedomorka Jelena trebala je 1466. godine biti osuđena na smrt spaljivanjem, da bi je sud ipak oslobodio ove kazne, no zbog počinjenog djela podrezane su joj suknje i uz batine je sramotno izbačena iz grada tako da se nikada ne vrati ili će dobiti zasluženu kaznu.¹⁶² Čedomorstvo se tek u srednjem vijeku počelo smatrati zasebnim zlodjelom. Kanonsko pravo izdvojilo je čedomorstvo iz skupine ubojstava među krvnim srođnicima, a takav koncept zločina čedomorstva preuzelo je potom i svjetovno pravo.¹⁶³ Čedomorstvo je tako shvaćano kao jedan vid ubojstva, stoga je konkretna odluka suda o Jeleninom slučaju na prvi pogled u suprotnosti s uobičajenom praksom kažnjavanja ubojstava. Ovdje valja imati na umu da rano otkrivanje trudnoće s potpunom sigurnošću u srednjem vijeku u pravilu nije bilo moguće unatoč nekim prvim znakovima koji su na nju upućivali, stoga je i djelovanje u smislu pobačaja bilo otežano. Ipak, postojale su razne metode za izazivanje pobačaja, poput skakanja s visine, tijesnog podvezivanja trbuha, konzumacije preparata od raznih biljaka i trava ili arsenika i žive.¹⁶⁴ Naravno, takve metode predstavljale su značajan rizik da i sama trudnica izgubi život, a povrh toga se otkriveni namjerni pobačaj tretirao jednako kao čedomorstvo.¹⁶⁵ Stoga su napuštanje djeteta ili čedomorstvo s obzirom na probleme u dokazivanju postojanja zločina predstavljali daleko manju opasnost po život majke u rješavanju problema neželjene trudnoće.¹⁶⁶ Na čin čedomorstva uglavnom su se odlučivale žene nezaštićene bračnim okvirom,¹⁶⁷ dakle neudane djevojke, udovice i žene koje su začele preljubom, a izvanbračno dijete bilo je neoboriv dokaz njihovog upitnog morala. Tako se kao jedini način prikrivanja nedozvoljene veze i očuvanja položaja i časti u društvu

¹⁵⁹ MCZ VII, str. 124-125.

¹⁶⁰ Cohen, *Symbols of culpability*, str. 412; Dean, *Crime in medieval Europe*, str. 124.

¹⁶¹ Od 1451. do 1500. smrtnu kaznu vješanjem inicijalno je trebalo pretrpjeti 13 žena, da bi ih u konačnici 10 bilo kažnjeno izgonom iz grada (MCZ VII, str. 46, 73, 82, 124-125, 128-129), a jedna je dobila oprost (MCZ VII, str. 224). Objješena je trebala biti samo supruga krojača Martina 1496. godine, nakon što krojač Demetrije prisegne da ga je okrala. Međutim, nije poznato je li on to doista učinio, odnosno je li kazna provedena (MCZ VIII, str. 113, 251).

¹⁶² MCZ VII, str. 310-311.

¹⁶³ Lonza, *Dvije izgubljene duše*, str. 262-263; O kriminalizaciji čedomorstva više vidi u: Wolfgang P. Iler, *The criminalization of abortion in the West: its origins in medieval law*, Ithaca 2012.

¹⁶⁴ Sara M. Butler, *Abortion Medieval Style? Assaults on Pregnant Women in Later Medieval England*, *Women's Studies*, sv. 40, Philadelphia 2011., str. 782.

¹⁶⁵ Marija Karbić, *Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?*, *Scrinia Slavonica*, sv. 2, Slavonski Brod 2002., str. 176.

¹⁶⁶ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 151.

¹⁶⁷ Dean, *Crime in Medieval Europe*, str. 80.

nametala eliminacija djeteta gušenjem, utapanjem, bacanjem s visine, izlaganjem hladnoći ili uskraćivanjem hrane. Pri tome su posljednje dvije metode rijetko korištene jer bi u usporedbi s drugim metodama smrt nastupila s određenom vremenskom odgodom, što je povlačilo za sobom prevelik rizik da majka bude otkrivena.¹⁶⁸ Navedeni motivi bili su glavni pokretač djelovanja majki protiv djetetova života, a gradski sud ih je vjerojatno bio svjestan. U tom kontekstu se i ublažena presuda u Jeleninom slučaju može protumačiti kao izraz suosjećanja s optuženom zbog teških okolnosti u kojima se našla.

Već smo spomenuli postupke provedene zbog trovanja, za čije je počiniteljice konačna presuda bez iznimke bila smrt spaljivanjem na lomači. S druge strane, kada je 1475. godine Elizabeta Volavčić uhvaćena u činu čaranja kojim je htjela otrovati svojega muža, što je i priznala, sud je prvotno odredio da treba biti spaljena u Središću prvi utorak, da bi je u konačnici *propter suam culpam est licenciata de territorio* zaprijetivši joj prvotnom kaznom u slučaju povratka.¹⁶⁹ Na izmjenu odluke možda je djelomično utjecalo što je Elizabeta za razliku od drugih trovačica otkrivena u činu prije negoli je uistinu dala otrov svome mužu. Ipak, s obzirom na to da za druge žene optužene i za manje ozbiljna djela čaranja u pravilu nije bilo milosti, vjerojatnije je Elizabetin život pošteđen jer je kao supruga gradskoga glasnika bila bliža s članovima gradske uprave.

Osim molbi građana, gradski sud uvažavao je i molbe pripadnika crkvene zajednice. Crkveni stav o smrtnoj kazni u srednjem vijeku bio je dvojak. Budući da u Novom zavjetu nije bilo temelja za to, Crkva sama nije nametala smrtnu kaznu, no istovremeno je tolerirala izvršavanje smrtno kazne od strane svjetovne vlasti, pronášavši opravdanje za takvo postupanje u Starom Zavjetu te u Pavlovoj Poslanici Rimljanima,¹⁷⁰ gdje Bog daje svjetovnoj vlasti zadatak da osigura red u društvu i kazni prijestupnike, ako je nužno i mačem.¹⁷¹ Na takvo stajalište utjecalo je i učenje Tome Akvinskog, koji odobrava smrtnu kaznu po principu totaliteta prema kojem je dopušteno žrtvovati dio zbog dobra cjeline.¹⁷² Toma Akvinski tako navodi: *Et ideo si aliquis homo sit periculosus communitati et corruptivus ipsius propter aliquod peccatum, laudabiliter et salubriter occiditur, ut bonum commune conservetur.*¹⁷³ Pojedinci iz crkvene zajednice ponekad bi se ipak založili za osuđene na smrtnu kaznu, bilo da su smatrali takvu kaznu pretjeranom ili željeli vlastitim primjerom kroz pokazivanje samilosti potaknuti druge na kršćansko ponašanje. Zauzimanje članova Crkve bilo je posljednja nada za osuđene na smrt zbog najtežih djela. Tako se sud 1462. godine smilovao više puta spomenutom krivotvoritelju novca Kristoforu reagirajući na ponizne molbe

¹⁶⁸ Lonza, *Dvije izgubljene duše*, str. 274, 284.

¹⁶⁹ MCZ VII, str. 446.

¹⁷⁰ Monballyu, *Six centuries of criminal law*, str. 130.

¹⁷¹ Rim 13, 1-5.

¹⁷² Monballyu, *Six centuries of criminal law*, str. 130; Tomašević, *Crkva i smrtna kazna*, str. 287.

¹⁷³ Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, II-II, q. 64, art. 2.

zagrebačkih kanonika, *videlicet fratrum Heremitarum sancti Pauli primi heremite de promotorio zagradiensi et patrum minorum sancti Francisci, predicatorum sancti Nicolai zagradiensium*, da ga se poštedi smrtne kazne. Kristofor je stoga pretrpio samo tjelesnu kaznu, odnosno žigosanje lica lažnim novcem, a potom se morao pisanom ispravom obvezati da ubuduće neće ni sam, niti za svoga gospodara ili bilo koga drugoga počiniti nikakvu štetu.¹⁷⁴ Pet godina kasnije molbe varadinskoga biskupa Ivana te kraljevskog tridesetničara Dominika iz Firence utjecale su na presudu Matku koji je trebao biti spaljen na lomači jer je spavao s Uršulom, nećakinjom svoje supruge, te na presudu Matkovom sinu Stjepanu i njegovoj priležnici Stansi. Njih dvoje trebalo je biti dovučeno do gradskih vješala i ondje podvrgnuto mučenju na kotaču jer su opljačkali Uršulu. Međutim, zalaganjem gore spomenutih sve troje je u konačnici protjerano iz grada pod prijetnjom prvotnom kaznom u slučaju povratka. Slična milost iskazana je i Uršuli, no čini se da se za nju založio samo biskup Ivan.¹⁷⁵

U dva navrata članovi Crkve založili su se za okrivljenike zajedno s drugim pripadnicima zajednice. Tako je 1468. godine na smrtnu kaznu vješanjem osuđen Ivan Mađar, plaćenik Medvedgrada, jer je ukrao osam kapa, neku posudu i torbu u trgovini staretinara i nekadašnjeg jurata Mihaela, a isto tako je s još dvojicom ukrao četiri groša stenjevečkom župniku Andriji u domu Blaža iz Steničnjaka. Sud mu se u konačnici smilovao na molbe fratara sv. Franje, sv. Nikole, ali i nekih plemenitih sekularnih ljudi koji su se za njega zauzeli jer je učinio kćer Matije Vure svojom zakonitom ženom i zavjetovao se da će otići na hodočašće.¹⁷⁶ Šest godina ranije sud se smilovao grešnosti i zlodjelu već spomenute Doroteje nakon molbi kanonika zagrebačke Crkve i nekolicine građana. Uхваćena u čuvanju stvari ukradenih od Demetrija, sina Dionizija Ribara, Doroteja je trebala biti obješena, no zalaganjem spomenutih dobila je oprost uz prijetnju zasluženom kaznom ako ponovi slično djelo.¹⁷⁷ O ozbiljnosti prijetnji smrtnom kaznom u slučaju recidivizma svjedoči slučaj Stjepana Bertuna, otkrivenoga u travnju 1472. godine u krađi dvaju ovčjih koža od postolara i jurata Valentina. Zato je Stjepan trebao biti obješen, no na ponizne molbe raznih ljudi sud mu je u ime cijele zajednice učinio takvu milost da ubuduće nije smio biti otkriven u sličnim deliktima jer u protivnom neće biti pošteđen ni zbog ovoga djela, već će dobiti kaznu koju je zaslužio.¹⁷⁸ Stjepan Bertun opet se našao pred sudom tek nekoliko mjeseci kasnije zbog ponovnog odavanja kriminalu. U drugom, ranije opisanome procesu, za njegova djela više nije bilo razumijevanja te je u studenome 1472. godine obješen na gradskim vješalima.¹⁷⁹

Kako smo već ranije naglasili, pred sudom su se za optuženike zalagali ugledni i poštteni muškarci te iznimno pripadnici Crkve. Međutim, jedan slučaj rezultirao

¹⁷⁴ MCZ VII, str. 235.

¹⁷⁵ MCZ VIII, str. 14.

¹⁷⁶ MCZ VII, str. 332.

¹⁷⁷ MCZ VII, str. 224.

¹⁷⁸ MCZ VII, str. 401.

¹⁷⁹ MCZ VII, str. 401, 416.

je oprostom zahvaljujući zauzimanju žena. Radi se o zvonaru Pavlu koji je 1462. godine trebao biti obješen jer je otkriven u čuvanju ukradenih stvari, no za njega se pred sudom zauzela skupina uglednih i poštenih žena predvođena nekom prostitutkom Jelenom, zamolivši sud da se smiluje njegovom tijelu i glavi jer ga je Jelena htjela za svoga zakonitoga muža. Sud je uvažio te molbe, uvjetujući Pavlu da oženi Jelku i ubuduće se čuva od loših djela ili će dobiti zasluženu kaznu.¹⁸⁰ Udjeljivanjem oprosta u ovome slučaju sud je vidio priliku za rješavanje dvaju problema. Iako iz ranijih primjera vidimo da su se i udane žene u Gradecu odavale prostituciji, vjerojatno je pretpostavka suda bila da će stupanjem u bračnu zajednicu i iz međusobnoga uvažavanja Jelena i Valentin ubuduće živjeti poštenim životom. Ovo uvjetovanje oprosta sklapanjem braka nije bilo izolirani slučaj. Na isti je način 1499. godine sud udijelio oprost čedomorki Doroteji, nakon što je krvnik Valentin koji je trebao izvršiti kaznu zamolio da joj život bude pošteđen kako bi je oženio.¹⁸¹ Zanimljivo je da je Doroteja dobila oprost, dok je Jelena zbog ubojstva jednoga djeteta bila sramotno protjerana iz grada. No, u Dorotejinom slučaju može se iščitati da se *de facto* radilo o pobačaju, a ne o ubojstvu već rođenoga djeteta, pa je moguće da je i to donekle utjecalo na presudu. S druge strane, iako dobro plaćeno, zanimanje krvnika bilo je prezreno u srednjovjekovnom društvu, zbog čega je često bio problem pronaći osobu koja bi obavljala taj posao.¹⁸² Stoga je moguće da je gradska vlast na ovaj način primarno htjela udovoljiti čovjeku koji je bio važna karika u egzemplarnom provođenju pravde, ali je obavljanjem te službe praktički dokinuo mogućnost stvaranja obiteljskog života. Dakako, ne treba zanemariti ni značenje koje je srednjovjekovno društvo pridavalo braku kao čimbeniku društvene stabilnosti i garancije da će se osobe vezane bračnom vezom ponašati u skladu s društvenim normama.¹⁸³

Zaključak

Kažnjavanje smrću u zagrebačkom Gradecu u drugoj polovici 15. stoljeća počivalo je na dobro razrađenom sustavu, a lokalna vlast slijedila je postojeće običajno-pravne norme koje se u pravilu nisu razlikovale od onih zapisanih u budimskom *Stadtrechtu* i Iločkom statutu. Rezultati provedene analize ukazuju na to da se onaj segment kaznene politike koji se odnosi na smrtnu kaznu nije značajno razlikovao od kaznene politike u drugim sredinama srednjovjekovne Europe. I ovdje je smrtna kazna bila rijetka kaznena sankcija u usporedbi s drugim oblicima kažnjavanja, rezervirana za one koji su se najteže ogriješili o pravila zajednice, a različite metode egzekucije bile su u tijesnoj vezi s vrstom počinjenoga djela. Kada bi došlo do javnih

¹⁸⁰ MCZ VII, str. 224.

¹⁸¹ MCZ VIII, str. 127-128.

¹⁸² Damir Karbić, Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski zbornik*, god. 49, Zagreb 1991., str. 55.

¹⁸³ Marija Karbić, *Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16. stoljeće)*, magistarski rad, Zagreb 2001., str. 34-36.

pogubljenja, ona su služila kao sredstvo prenošenja ključnih vrijednosti i zastrašivanja članova zajednice kako bi ih se spriječilo u narušavanju reda kršenjem pravila.

Lokalna vlast u Gradecu donekle se suzdržavala od stvarne primjene smrtno kazne, o čemu svjedoči čitav niz primjera gdje je već dosuđena smrtna kazna bila podložna promjeni, a osuđenima na smrt ukazana je milost ublažavanjem presude ili čak oprostom. U nekoliko navrata gradski sud je okrivljenima izrekao drugu kaznu uz izričitu prijetnju smrtnom kaznom u slučaju ponavljanja djela ili se naknadno smilovao prijestupnicima i odlučio im poštediti život. U većini slučajeva je, međutim, do promjene presude dolazilo nakon što bi skupina uglednih ljudi ili čak pripadnika crkvene zajednice, redovito uspješno, apelirala na gradski sud da ukaže milost i poštedi život okrivljenika. U pet procesa te su molbe rezultirale oprostom uz prijetnju smrtnom kaznom u slučaju recidivizma ili nametanjem određenih obaveza, poput odlaska na hodočašće ili sklapanja braka. U većini slučajeva okrivljeni bi se suočili s kaznom izгона iz grada, preferiranom alternativom smrtnoj kazni u cijeloj srednjovjekovnoj Europi. Kao i smrtna kazna, kažnjavanje izgonom provodilo se u javnosti, a katkada je bilo praćeno i nekim oblikom tjelesne kazne.

Konačno, iz odnosa postupaka koji su rezultirali osudom na smrt i onih okončanih povoljnije za okrivljenike proizlazi da je postojala značajna razina utjecaja popularnog mišljenja na pravnu praksu. S druge strane, činjenica da je smrtna kazna bila podložna promjeni pretežno počiniteljima kaznenoga djela krađe upućuje na to da su i zajednica i lokalna vlast imale prilično jasno stajalište o tome koji zločini, odnosno počinitelji, zaslužuju ukazivanje milosti, pri čemu je središnju ulogu igrala okrivljenikova namjera da poćini zloćin. Ipak, rezultati provedene analize samo su pokazatelj mogućih trendova i kao takvi predstavljaju hipotezu koja mora biti potvrđena daljnjim istraživanjima na znatno većem uzorku.

Kristina Judaš

Capital Punishment in the Gradec of Zagreb in the Second Half of the Fifteenth Century

Summary

In 1242, King Bela IV of Hungary-Croatia granted the charter known as the Golden Bull and proclaimed Gradec (Mons Grecensis), a small settlement situated on the hill adjacent to the seat of the Zagreb Diocese, a free royal city. As a consequence, Gradec soon developed into the most important urban settlement in medieval Slavonia and had an autonomous right to enact statutes, prosecute criminals and pass the death penalty. The Golden Bull also provided a basic framework for legal actions and described penalties for various crimes, including taking vengeance, i.e. the capital punishment for premeditated murders. However, legal records dating from the fourteenth and fifteenth century reveal that local authorities would not only impose the death sentence for crimes of premeditated murder, but also for other intolerable crimes such as infanticide, counterfeiting, sorcery and even some committed against the property and sexual morality. In this paper, the author examines practices of the imposition and implementation of the capital punishment in late medieval Gradec, based on the analysis of trials performed from 1451 to 1500. Thirty-one out of 62 analyzed trials were concluded with the capital punishment of the convicted criminals. In other 5 trials convicted faced other sentence, but were warned that they will suffer death penalty in case of recidivism. The rest of the trials were concluded with the commuting or, although rarely, forgiving the death sentence. Our findings suggest that local Gradec authorities used various methods of the implementation and ceremonial of public execution, tightly linked to types of crimes. Since there is a number of instances in which a group of respectable people, always successfully, petitioned judicial authorities to have mercy on those sentenced to death and also a few when the authorities showed clemency themselves, it provides us with two new insights. The first one is into the level of influence which popular opinion exercised over legal practice and the second one is into both the community and the local authority's attitude on what crimes and perpetrators could have deserved their mercy.

Key words: Zagreb, the Middle Ages, crime, capital punishment, penal law